

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

74207

İSLAM EKONOMİSİNDE BİR İKTİSAT SUJESİ
OLARAK İNSAN

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

T74207
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANTASYON BİRİMİ

İsmail OKUTAN

İSTANBUL 1998

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
İNSAN VE EKONOMİ	4
I. KLASİK BATI EKONOMİSİNDE İNSAN	4
II. SOSYALİST EKONOMİDE İNSAN	5
III. İSLAM, EKONOMİ VE İNSAN.....	6
İKİNCİ BÖLÜM	
İKTİSADİ HAYATTA MÜSLÜMAN İNSAN.....	12
I. İNSAN ANLAYIŞI.....	18
II. MÜLKİYET ANLAYIŞI.....	23
III. İKTİSADİ ZİHNİYET.....	28
A. ADALET.....	28
B. DAYANIŞMA.....	30
C. DUYARLILIK.....	33
IV. EMEK.....	34
V. İHTİYAÇ VE TÜKETİM.....	40
VI. SERMAYE.....	44
VII. TEŞEBBÜS.....	56
SONUÇ :	59
.....	59
BİBLİYOGRAFYA	61

G İ R İ Ő

İktisadi hayat insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanların hayatlarını sürdürdürebilmeleri için yiyecek, giyecek, barınma v.s ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi çalışmaları ise iktisadi faaliyetleri oluşturur. İlk insandan bu yana iktisadi faaliyetler çeşitlilik ve düzey bakımından mesafe katederek günümüze kadar gelmiştir. Adam Smith'le birlikte iktisadi faaliyetler bir disiplin içerisinde incelenerek bir bilim haline gelmiştir. Günümüze doğru gelindikçe iktisat ilmi önemini artırarak bir çok ilim dalından daha popüler olmaya başlamıştır.

İktisat ilmi sosyal bir bilim olması dolayısıyla insan davranışları (iktisadi faaliyet, talep arz v.s) üzerinde durur. Sosyal bilimlerde olduğu gibi iktisat biliminde de insan davranışları son derece önem arz eder. Ancak insan davranışları toplumdaki topluma değişme gösterir. Çünkü kültür, din, gelenek-görenek, eğitim v.s. insanı derinden etkileyen, davranışlarına yön veren etkenlerdir. Kapitalist iktisadi düşünce kendi temelini oluştururken insanı homo- economicus bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama her kültür mensubu insanlar için doğru kabul edilemez. Çünkü insan davranışları; bölge, kültür, din, gelenek, görenek v.s. ye göre değişiklik gösterir.

İktisadın konusu doğal kaynakları en iyi (etkin) bir şekilde kullanarak insan ihtiyaçlarını karşılama çabalarıdır. Yani; hangi mal ve hizmetlerin ne miktarda üretileceği, bu mal ve hizmetlerin hangi metodlarla üretileceği ve sonuçta oluşacak ürünün nasıl paylaşılacağı çabaları iktisadın konusuna girer. Hemen akla mal ve hizmetlerin hangi metodla ne kadar ve nasıl üretileceğine karar verecek olan kimdir? sorusu akla gelir. Pek tabiidir ki bu sorunun cevabında insan önemli bir yer işgal eder. İnsansız bir ekonomi veya ekonomi ilmi, faiz oranlarına düşünülemez. İktisadi analizlerin hemen hepsi insan davranışlarıyla ilgilidir.

Fiyat arasındaki değişmeleri karşısındaki talep (kişilerin fiyatlar karşısındaki tavrı) değişmeleri, ücret-emek ilişkiler karşı tasarruf sahipleri ve yatırımcıların tepkileri, üretici ve tüketici arasındaki ilişkiler gibi iktisadi konuların büyük bir kısmı, insan davranışlarından başka bir şey değildir.

Tabiat ilimlerinde determinizm sözkonusu iken sosyal bilimlerde ise bunu söylemek mümkün değildir. Tabiat bilimlerinde aynı şartlarda aynı olaylar, aynı sonuçlar verirler. Sosyal bilimlerde bu durum sözkonusu değildir. Ancak nisbi bir determinizmin olduğunu söyleyebiliriz. Determinizmin nisbi oluşunun temel sebebi insan davranışlarının toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre ve zamanla değiştii gerçeğidir. Örneğin, batı ülkelerinde herhangi bir malın fiyatında veya arzında meydana gelen bir değişme o mala olan talepte büyük değişmelere sebep olurken, diğer herhangi bir ülkede aynı mal için fiyat ve arzda büyük değişmeler olsa bile talepte bir değişme gözlemlenmeyebilir.

Bu durum iktisattaki "Arz ve Talep Kuramı"nın her yerde aynı oranda yansımadiğini gösterir. O halde aynı şartlar altında insanların farklı tepki göstermelerindeki temel saikler nelerdir? Bunların; din, kültür, coğrafya, toplumsal alışkanlıklar, gelenekler, zevkler v.s. olduğunu söylemek yanlış olmaz. İktisadi analizlerin doğru olarak yapılabilmesi için elbette bu saikleri ve bu saikler sonucu oluşan "insan tipi" ni incelemek gerekir.

Görüldüğü gibi iktisat iliminin vazgeçilmez unsuru insandır. İktisadi bir olay, bir davranış, bir faaliyet veya bir analiz ancak "insan tipi" nin incelenmesi sonucunda doğru değerlendirme ve sonuçlara varılabileceği gerçeğinden hareketle çalışmamızda "İslam insan tipi"ni ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın ilk bölümünde insan ve ekonomi arasındaki ilişki, kapitalist batı ekonomi düşüncesinde ve sosyalist iktisat düşüncesindeki insan tipini, din ve iktisat arasındaki ilişkiyi vermeye çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde iktisadi hayatta müslüman insanı; mülkiyet anlayışı, iktisadi zihniyet, emek, sermaye, teşebbüs, ihtiyaç ve tüketimi incelemeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE EKONOMİ

I. KLASİK BATI EKONOMİSİNDE İNSAN

Klasik batı ekonomisinde insan kavramı, kendi toplumsal, tarihi, kültürel ve dini yapısına uygun bir tarzda incelenmiştir. Buna göre insan homoekonomicus (iktisadi insan) bir varlıktır. Bu varlık menfaat duygusuyla egoizmi herşeyin üstünde tutarak karını maksimum yapmaya çalışır. Homo-economicus insan klasik iktisadi düşüncenin oluşturduğu sembol adamın adıdır. (1) Klasik Batı ekonomik teorilerini hep bu sembol adam kabülüyle geliştirmiştir.

Klasik iktisadi düşüncenin tarif ettiği sembol adam; batı tarih, din, kültür ve sosyal yapısına uygun bir tanımlamadır. Batı ekonomi ilminde örneğin, tüketim ve tasarruf analizleri yapılırken faizin çok önemli bir yer işgal ettiği görülür. Herkes kendi mafaatını azami (maksimum) seviyeye çıkararak topluma azami refah katkısı sağlayacak ve böylece toplum refahı artmış olacaktır. Aynı şekilde insanda var olan hırs körüklenmeli, devamlı büyüme egosu teşvik edilmeli, bunun için insan egoist ve hasis olmalı ve sonsuz özgürlük tanınmalı. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ifadesi batı dünyasının bir realitesi olarak yaşanmıştır.

Batı , bu insan tipi ile vahşi kapitalizmi yaşamış, daha sonraları özellikle son bir kaç y.y.'da sömürge ve köleleştirme hareketleriyle bütün dünyayı etkilemiştir. Doğal kaynaklar talan edilip çarçur edilmiş, insanlar ise bir bir köleleştirilmiştir. Bütün bunların iktisadi haklılık gerekçesi ise insanda varolduğu düşünülen iktisadilikten (Homo-economicus) başkası değildi.

(1) Rona TURANLI ve Tamer İŞGÜDEN, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, İstanbul, 1987, S.141.

II. SOSYALİST EKONOMİDE İNSAN

Sosyalist ekonomide insan; 'homo-economicus'un tersine menfaat ve hırs duygularından arınmış devlete ve topluma bütün gücüyle hizmet etmeyi, onun adına onun için çalışmayı kendisine amaç edinmiş teorik bir insan tipidir ki ; homos-socius diye de anılır. "Homos-socius" sosyalist ekonomik düzenin sembol adamıdır. (2)

Sosyalist düşüncenin oluşturduğu insan tipi, bu haliyle aslında insanın bütün iç dünyasını, hayatta daha iyi bir yaşam seviyesine ulaşmak gibi duygularını inkar edip adeta üretimde bir makina olarak görmektedir. Bu açıdan sosyalist insan tipi, bireyi, bireyin kendi şahsi amaç ve ideallerini inkar edip ümitsiz ve kırık hayalli bir varlık olmaya zorlamıştır.

İnsanı yaratılışında getirdiği bazı duygu, düşünce ve ideal sahibi olma vasfından uzaklaştırıp sadece devlet ve toplum için çalışan bir insan tipi oluşturma çabalarının yanlışlığı sosyalist Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle daha net görülmüştür. Çünkü insan toplumun yararını düşünmeden önce kendi menfaatini göz önünde bulundurur.

(2) İbid., S. 141

III. İSLAM, EKONOMİ VE İNSAN

Din; lugatte millet, hesap, hüküm, taat, ibadet, düstur, iman, saltanat ve İdare manalarına gelir (3). İstilahta ise Dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek için Allah tarafından Peygamberleri vasıtasıyla insanlığa gönderilmiş ilahi kurallar manzumesidir.

Psikolojik açıdan baktığımızda din; tabiat üstü ile ilişkiye dayalı olarak dünyanın ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelir. Bu birleştirme, bir kavramlar düzenlemesi olmayıp, canlı ilişki ve yaşayış bütünlüğüdür. Dindar insan böyle bir ilişkiye, kişiliğinin her yönüyle katılır. Böylece dini yaşayış insanın bütün boyutlarını kuşatmış olur. (4)

Tariflerden de anlaşılacağı gibi dinler, insanların ölüm sonrası hayatla ilgili olduğu kadar dünya hayatıyla da ilgilidir. Hatta dinlerin hedefi dünya hayatında düzen sağlamak ve ilahi iradenin emrinde sağlam bir yapı ve gelecek (dünya) tesis etmektir. Ahiret ise bu düzen ve yapıya uygun olup olunmadığına göre mükafat ve cezaya çarptırılan bir yer, bir nevi imtihan sonuçlarının ele geçtiği an ve sonucuna katlanılacak olan bir mekandır. Din konusu incelendiğinde dünya ve ahiret kavramlarının içiçe geçtiği ve bunların birbirlerini tamamlayan iki unsur olduğu görülecektir. Kur'an-ı Kerim'de, ilahi iradenin sadece ahiret yurduna ait olmadığı ve bu dünyaya da ait olduğuna işaret edilmiştir.(5) Günümüzde Hıristiyanlık ve diğer bazı dinlerde çok özel kişilerin (ruhbanlar, rahipler, hahamlar gibi) yaşadığı mistik bir hayat bütün topluma teşmil edilemez. Hıristiyanlık, Musevilik ve de islamda bir çok peygamberin dinin temel öğelerinin yanında tarım, hayvancılık, ticaret ve sanatla (dünya ile) uğraştıkları

(3) Mevlut SARI, *El Mevarid*, İstanbul, Bahar Yayınları, S.265

(4) Hayati HÖKELEKLİ, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 116, Ankara, 1996

(5) Kasas, 28/77

bazı meslek dallarını insanlığa öğrettikleri rivayet edilir. Kur'anı Kerimde Nuh (A.S.)'in gemicilik yaptığı, (6) Yusuf (A.S.)'in toplumun gıda ve yiyeceklerinden sorumlu (Bir tür maliye bakanı gibi) bir kişi olduğu (7) anlatılır. Hadis kitaplarında da Zekeriyya (A.S.)'in marangozluk (8) yaptığı ve Hz.Peygamber'in ticaret yaptığı (9) anlatılır.

Dinler öldükten sonraki hayatta insanları bekleyen akibetleri gözönünde tutulması gerektiğini vurgulayarak yaşadığımız dünya ile ilgili ve bu dünya için bir insan tipi, bir prototip oluşturma çabası içindedirler. Bu açıdan dinler suç olarak nitelendirdikleri şeylerin yapılmasında çok katı cezalar öngörmüştür. Bu cezalar dünya ve ahiret için sözkonusudur. Hz. Musa şeriatında adam öldürmenin cezası kısas olduğu (10) gibi İslamda da haksız yere adam öldürmenin karşılığı (11) kısastır. Dinler dünyaya ilişkin ağır cezaları sözkonusu iken ahirete ait tehdit ve cezaları da çok ağırdır. Örneğin Kur'an'da haksız yere bir Mümini (insanı) öldürenin ebediyen cehennemde olacağı hükmü vardır. (12)

Dinler kötülöklere ve suçlara karşı çok katı ceza ve tehditler öngörürken mükafatları da çok geniş ve insanların azami mutluluğunu sağlayacak şekildedir. İman edip hayır amel işleyenlerin altlarında ırmaklar geçen cennetler beklediğini müjdelerler (13)

Dinler bir taraftan mükafatla bir taraftan cezalarla insanların ümit ve korku içerisinde olup dosdoğru gidecek bir insan tipini bu dünya için öngörürler. Bu insan tipinin en üst seviyesinde Peygamberler vardır. Peygamberler örnek birer prototiptirler. Bütün insanlar (dine inanan) bu prototipe ulaşmaya çalışırlar. Ulaştıkları ölçüde de o dinin dindarları olurlar.

Dinlerin bazı kaynakları da vardır. Bunlar Tanrı Sözleri (kitap), O'nun elçisinin sözleri (sünnet) ve dinin bilginlerinin sözleridir. Biz çalışmamızda sadece İslam dininin kaynaklarına bakacağız.

(6) Hud, 11/36-40

(7) Yusuf, 12/55-56

(8) *Süneni İbn-i Mace Terceme ve Şerhi*, Haydar Hatipoğlu, "C.VI", İKahraman Yayınları, İstanbul 1983, S.113

(9) İbid, C.VI, S: 181

(10) Maide, 5/45, Kehf 18/74

(11) Bakara, 2/178

(12) Nisa, 4/93

(13) Beyyine, 98/8

İslam dininin temel kaynaklarının ilki Kitap (Kur'an) tır. Kitap Allah'ın bütün emir ve yasaklarının toplandığı hükümler bütünüdür. Kuran-ı Kerim'de iman, amel, ahlak ve ibadete ilişkin bir çok kural ve kaideler mevcuttur. Mü'minin bütün bu kural ve kaidelere uyma zorunluluğu vardır. İslam'ın iman esaslarından biri de kitaba iman etmek, onu doğrulamaktır. Aksi takdirde islam dairesinin dışına çıkarılır, müslüman olmaktan uzaklaşılır.

Kur'ana inanan bir insan onun hükümlerine, emir ve tavsiyelerine uyma zorunluluğu hisseder. Çünkü Mü'min için Kur'an karanlıktan aydınlığa çıkarıcı bir yol gösterici, mesaj veren, doğruluk rehberi ilahi bir kanun ve şerefli üstün bir kitaptır. (14)

Mü'min sosyal hayatını düzenlerken ve insanlar arasındaki sorunları çözerken de Kur'ana uymak zorunluluğu vardır. (15)

İslam dininin temel kaynaklarından ikincisi sünnettir. Sözlükte yol manasına gelen sünnet Hz. Peygamber'in sözleri, filleri (hareket, davranış v.s) ve takrirleridir. (yani; kendisinin bulunduğu bir ortamda, olan bir şeyi, susarak veya sözlü olarak onayladığı şeylerin bütünüdür) Sünnet hadis kitaplarında toplanmıştır.

Kur'an'a inanmanın bir gereği de sünnete tabi olmaktır. Çünkü Kur'an Peygamber neyi emrederse yapılmasını neyi de yasaklarsa ondan kaçınılmasını emreder. (16) Dolayısıyla Kur'an'dan sonra mü'min için temel unsur sünnettir.

Kur'an ve sünnette açıkça değinilmeyen veya hiç değinilmeyen konular olması doğaldır. Böyle herhangi bir konuda İslam bilginlerinin Kur'an ve sünneti referans alıp ortak kanaate varmalarına icma denir. İcma Hz. Peygamberden sonra, örneğin Hulefa-i Raşidin döneminde bir çok konuda oluşmuştur ve Mü'minler ona tabi olmuşlardır. İcma İslam dininin üçüncü temel kaynağıdır.

(14) Bakara, 2/2 Sad, 38/87 Kaf, 50/1

(15) Nisa, 4/15

(16) Haşr, 59/7

Kıyas ise Kur'an ve sünnette herhangi bir konuda açık bir delil olmayıp benzerlerinden hareketle Kur'an ve Sünnet referans alınarak yapılan icthatlardır. Mezheplerin ortaya çıkışı da bu sebebe dayanır.

Hanefi mezhebinin kurucusu Nu'man b.Sabit birçok konuda kıyas metodunu kullanarak meselelere çözüm getirmiştir. İnanan kişi eğer icthad gücüne sahip değilse icthadi konularda icthad etme kudretine haiz bir bilgine uyması zorunlu ve tabiidir.

Din ve iktisat kavramları ilk bakışta ilgisiz iki kavram olarak görülebilir. Ancak insanın kişiliği, karakteri, tavır ve davranışları v.s. oluşmasında din (veya İslam) önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar.

İktisadi faaliyetlerin temelinde insan davranışlarının önemi bilinir. Fakat İktisadi bir sebep karşısında insan davranışları aynı tepkiyi vermezler. İnsan yaratılıştan itibaren ihtiraslı ve mala düşkünlüğü vardır. Sürekli büyümek gelişmek ister. Bunun için bir kısım insanlara baskı kurmayı meşru görebilir. İşte bu aşamada kendisine inanılan din işlevini yapar. Örneğin insan tefecilikle çok yüksek miktarda gelir sağlamak isteyebilir. Veya Sosyal seviyeleri düşük insanlara yardım elini uzatmamayı tercih edebilir. Kur'anı Kerim tefecilik veya faizle çok sert ayetleri varken sosyal seviyesi düşük (muhtaçlara) iyilik yapılmasını emreden ayetler de vardır. (17) Bu durumda insan o dine bağlılığı ölçüsünde bu ilahi emirlerin etkisi altında kalacaklardır. Aslında insanla sosyal davranış ve tutumlarında dinin etkili olmasına kendileri müsaade ederler. Bundan dolayı din ile iktisat arasında bir ilişki olduğu söylenebilir.

(17) Bakara, 2/3

Dini yaşayış insanın bütün boyutlarını kuşattığını, insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimler uyandırdığını yukarda değinmiştik. Dinin ideolojik, ibadi, tecrübi, zihni ve etki boyutu vardır. (18) Bu boyutların tesiri altındaki insanın tutum, davranış ve düşünceleri de bu tesire dayalı olarak belirlenecektir. Bir dinin mensupları diğer din ve ideolojiye mensup olanlardan bu tesir dolayısıyla ayrılırlar. Hatta bu ayırım en temel ihtiyaçların giderilmesinde bile gözükür. Örneğin müslümanların çoğu alkollü içeceklere karşı oldukları halde hristiyan Batı dünyası için bu durum sözkonusu değildir.

Bütün inanan insanlar için din herkese aynı oranda derin ve kalıcı motivasyonlar uyandırdığı söylenemez. Ancak inananlarda genel eğilim olarak doğruyu dinde görmek veya ona uyma zorunluluğu hissetmek gibi bir eğilimin olduğunu söyleyebiliriz.

Dinin fertler üzerinde tesiri olduğu gibi toplum üzerinde de etkisi sözkonusudur. Birçok toplumlar bazı ibadetleri toplu halde yaparlar. Mesala müslümanlar Cum'a ve Bayram Namazları ile Hac gibi bazı ibaretleri toplu olarak yaparlar. Toplu ibadetler, toplumun üzerinde derin etkileri dolayısıyla dayanışma, birlik olma ve birlikte hareket etmelerine sebep olurlar.

Bir dinin müntesipleri diğer topluluklardan kendilerini çekip çıkararak kendilerine özgü bir takım vasıfları yüklenirler. Yüklenen bu vasıflardan doğan farklılıklar bazen çatışmaya kadar götürdüğü görülmüştür. Mesala Avrupa'da tarihte "din savaşları" denen, yüzyıl boyunca yapılan savaşlarla doludur. Ehli salibin (haçlılar) din adına müslüman toplumlara yüzyıllardır saldırı düzenledikleri tarihi bir vaka olan diğer bir örnektir.

(18) Hökelekli, S.74.

İşte bu ve benzeri birçok tarihi olaylar gösteriyorki dinin toplum üzerinde çok güçlü ve etkili tesirler uyandırdığı sabittir.

Kur'an müslümanların en temel kaynağıdır. Allah'ın bütün emirlerinin ve nehiyelerinin (yasaklar) toplandığı bir kitaptır. İslam'ın iman esaslarından biri de kitaba iman etmektir. Aksi takdirde iman dairesinin dışına çıkılır, müslüman olmaktan uzaklaşılır.

Kur'an'a inanan mü'minler kendilerini başı boş hissetmezler. (19) Kur'an insanları sürekli uyarır veya müjdelere karşı kendini sorumlu ve bağlı hisseder. Kendisine emredileni büyük bir bağlılıkla yapar. Yasaklanan şeyleri de yapmamaya özen gösterir. Emir ve nehiyeleri tam olarak uygulayamazsa son derece müteessirdir olur. (20)

Kur'an-ı Kerim inananlarına zaman zaman kendini tanımlar. Buna göre; Kur'an bütün insanlığa öğüt(21)ve yol gösterici(22), şaka, eğlence, mizah kitabı değil şerefli(23),üstün, insanlara mesaj veren(24),insanlara kurtuluş yolunu gösteren(25), doğruyu yanlıştan ayıran(26) ve insanları karanlıktan aydınlığa çıkararan(27) ilahi bir düstur(28)dur.

Ayetlerden de anlaşılacağı gibi gerçekten de müslümanları bağlayan, derinden etkileyen yegane kitap Kur'andır. Kur'an inananları her vakit tesir altında tutar. Bunun doğal sonucu olarak onun müslüman insan tipi oluşumunda büyük payı vardır.

(19) Ankebut, 29/2

(20) Kehf, 108-109

(21) Sad,38/87

(22) Bakara,2/2

(23) Kaf,50/1

(24) İbrahim,14/52

(25) Fussilet, 41/44

(26) Furkakan,25/1

(27) İbrahim,14/1

(28) Nisa,4/5

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ HAYATTA MÜSLÜMAN İNSAN

Kur'an ve hadislerde insanın, menfaatini seven, mala, mülke, servete düşkün olduğu ettiği gerçeği kabul edilmektedir. Kur'an, Allah'ın rahmet hazinelerine insanlar malik olsaydılar; tükenir korkusuyla muhakkak cimrilik yapacaklarını, Çünkü insanların çok cimri olduğunu beyan eder. (29) Buna paralel olarak Hz.Peygamber İnsanoğlunun bir vadi dolusu hazinesi olsa bir ikincisini isteyeceğini, insanoğlunun karnını yaşadıkça hiçbirşeyin doyuramayacağını ifade eder. (30)

İnsanın özünde var olan tamah, hırs, mal, mülk, çoluk-çocuk v.s.'nin insanın kendisine sevimli gösterildiği beyan edilmektedir.(31) Ancak Kur'an ısrarla dünya nimetlerinin ve maddenin geçiciliğini telkin eder ve onunla olan kalbi muhabbeti (aşırı sevgiyi) koparmayı hedef alır. Dünya için çalışanların ise gayretlerinin karşılığını foreceklerini, maddi refahlarını sağlayacaklarını fakat onlar için, ölümden sonrası hayat için hiçbir nasiplerinin olmayacağını söyler.(32) Başka bir ayette kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşlere, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterildiği fakat bunlar sadece dünya hayatının nimeti olduğu beyan edilir. (33)

İnsanın bir başka kötü vasfı da kendisine yapılan iyiliklere karşı yeterince şükürde bulunmayıp nankörlük yapma istidadında olmasıdır. İnsanoğlunun Allah'tan isteyebileceği herşeyi Allah'ın kendisine vermesine rağmen insanın çok zalim ve nankör olduğu, darda kaldığında yalvardığı, kendisine nimet verildiğinde de nankörlük ettiği (34) gerçeği Kur'an-ı Kerimin muhtelif ayetlerinde vurgulanmaktadır.

(29) İsrâ, 100/17

(30) Muslim, Zekat, 117

(31) Kehf , 18/46

(32) Ali İmran, 3/10-14

(33) İbrahim, 14/34

(34) Fussilet, 41/49-51 Şura, 42/48

Kur'ana göre insandaki bu kötü vasıfların amilleri; nefis,heva ve heveslerdir. Kur'an-ı Kerimde sık sık nefis, heva ve hevesler gerçeğine vurgu yapılarak ondan korunulması gereğine dikkat çekilmektedir. Buna göre insana kötü şeyleri fısıldayan insanın kendi benlik duygusu, egosu, kötü arzuları yani nefsidir.(35) Diğer bir ayette nefis'in daima kötülüğü emrettiği (36) hatta bazan ilahlaşmaya kadar ileri gittiği beyan edilir. (37)

İslami anlayışta insan; potansiyel manada hırs, tamah, heva-hevesler ve nefse sahip olmasına rağmen insan bütün evrende ve dünyada çok yüksek bir konuma sahip olup " eşrefi mahlukat" (yaratılmışların en şerefli) dir. Kur'anda Allah; insanoğullarını şerefli kıldığını, onları karada ve denizde gezmesini sağladığını, temiz şeylerle onları rızıklandırdıp, yarattığı varlıkların pek çoğundan üstün kıldığını (38) ve insanı en güzel şekilde yarattığı(37) beyan edilir.

Kur'ana göre insan Allah'ın yeryüzündeki bir halifesidir. Kuranda; Allah meleklerle yeryüzünde bir halife (vekil) var edeceğini söylediğinde meleklerin, orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve seni daima takdis ediyoruz dediklerinde Allah "şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurmak (40) suretiyle Meleklerin serzenişine karşı Allah Adem'e (insana) "secde edin" (41) buyurarak insanı yüceltmiş ona değer vermiştir.

(35)Kaf, 50/16

(36)Yusuf,12/53

(37)Casiye, 45/23

(38)İsra, 17/70

(39)Tin, 95/4

(40)Bakara, 2/30

(41)Bakara, 2/30-34

Vekillik konusunda Mufessir M.Hamdi Yazır, Ragıb el İsfehani'nin Müfredatından naklettiği görüşe dayanarak bu vekilliğin (halife) aslın kaybolmasından veya bir yardımdan veya aczinden değil bilakis bunların hiçbiri olmadığı halde sırf asıl'ın vekiline bir şeref bahşederek lütufta bulunmasından doğduğunu (42) ifade eder.(43)

Kur'an-ı Kerim insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi (vekil) olması dışında ona ruhudan (44) üflediğini ve meleklerin bu üstün varlığa derhal secde etmelerini (45) emrederek insanı yüceltmıştır.

Kur'an-ı Kerim insana verilen manevi üstünlüğün yanında görünen; maddi

(42) Elmalılı M.Hamdi YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, İsmail Karaçam, "et.al." C".I.", İstanbul, Zaman yayınları, S.114

(43) Seyyid Kutup ise şu açıklamayı kaydeder: " Hak Teala'nın yüksek iradesiyle, yeni bir varlık olan insanoğluna yeryüzünün hakimiyetini teslim etmek istiyor. İnsanoğlu Allahü Tealanın isteğine uygun şekilde burada faaliyet gösterecek, yeryüzünün yapı ve tarihinden istifade edecek, kainatın hikmetini araştırarak, toprağa birikmiş olan emerji kaynaklarını, maddelerini, çeşitli hazine ve cevheri keşfedecek ve bütün bunlar Allah'ın izni ve ruhsatı ile, onun halifeliği gibi mühim bir merkezin emrinde kullanacak.

Öyleyse insanoğlu dediğimiz bu yeni varlığa, kainatın sahip olduğu hertürlü kuvvetler, kudretler, enerji kaynakları, madenler ve sairelerle birlikte, birde bunları yerli yerinde kullanıp Allah'ın iradesini yerine getirecek gizli bir ehliyet, gizli bir kudret ve istidat verilmiştir. Özetle pek geniş alemdeki kainat nizamında insanoğlunun mevkii pek büyüktür. Bu yüksek mevki ona yaratıcısı tarafından münasip görülmüş ve verilmiştir."

Seyyit Kutup, *Fizilalil Kur'an*, "C.I." İstanbul Hikmet Yayınları, S.114

(44) Sad 38/71-2

(45) Elmalılı M.Hamdi YAZIR "ruhumdan" ifadesi cuziyet için değil şeref içindir demektedir. Geniş bilgi için bkz. İbid- "C.VI." S.480.

üstünlükler de bahşedildiğini beyan eder: Geceyi, gündüzü, Güneş'i, Ay'ı insanların istifadesine sunulduğunu(46), yerde ve gökte herşeyin insanın hizmetine verildiğini, yeryüzünün insanlara bir döşek ve göğün de bir bina kılındığını, Allah'ın gökten su indirip ondan insanlara rızık olmak üzere ürünler meydana getirdiğini, (47) Yerde olanların hepsini insanlar için yaratıldığını (48) insanlar bol nimetlerden elde etsinler diye, denizde gemilerin insanlar için yüzdürüldüğünü (49) beyan eder. Diğer bir ayette de hayvanların da insanlara Allah'ı yüceltmeleri karşılığı onların buyruğuna verildiğini. (50) beyan ederek insanlara maddi lütuflar bahşedildiğini zikreder.

Sonuç olarak Kur'an'ın insana verdiği değer hiçbir din veya ideolojide bulmak mümkün değildir. Çünkü Kur'an insanı, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi gibi yüksek makamda görmektedir. Bu makam hem insana yüksek bir değer verirken hem de bu yüce makamı temsil etmenin büyük sorumluluğunu yüklemektedir.

İnsan'ın varlık sebebi sorumluluğuna gelince; Kur'an; Eşrefi mahlukat, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan, yaratıcısı tarafından mutlak bir özgürlüğe terkedilmeyip aksine büyük sorumluluklar yüklenmiştir. O'na göre Allah insanı başıboş bırakmayıp (51) beyan ederek sadece "İnandık" demenin yetmediğini ve imtihandan geçirileceklerini haber vermektedir. Kur'an geçmiş toplumları Allah'ın imtihandan geçirdiğini ve aynı şekilde şimdi de bütün insanların imtihandan geçirileceğini, çünkü Allahın elbette doğruları ortaya koyacağını ve elbette yalancıları ortaya çıkaracağını (52) beyan ederek insanların dikkatini çeker.

(46) Nahl, 16/12

(47) Bakara, 2/22

(48) Bakara, 3/29

(49) Isra, 17/66

(51) Hac, 22/37

(50) Kıyame, 75/36

(51) Ankebut, 29/2-3

Aslında islamda insana yüklenen sorumluluk çok ağır ve büyüktür. Kur'an bu sorumluluğun bir dağa verilmiş olsaydı , onun Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olacağını görüleceğini beyan ederek kişilerin görevlerinin ne kadar ağır olduğunu ve bu ağır sorumluluğu aşmanın yolu ölçü, kriter ve rehber kitap olan Kur'an'ın insanlara sunduğu düstur olduğunu ifade etmiştir.(53)

Kur'an-ı Kerim insan'ın yaratılış gayesini, kendisi çok açık bir şekilde ifade eder: Cinler ve insanlar ancak Allah'a kulluk etsinler diye yaratılmıştır.(54) Burada "Kulluk etsinler için yaratılmıştır" ifadesi sadece ibadet ile ilgili değil, bununla beraber insan hayatının bütünüde Allahın rızasına uyması , kısaca Allahın istediği "insan tipi", yani kul olması gereği vardır.

Kur'an'a göre insanın önüne iki seçenek konmuştur: İyi-kötü, hak-batıl. Bu seçeneklerden dilediğini, iradesiyle seçer, dilediğine uyar veya uymaz. Şüphesiz ona yol gösterilmiş; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük eder. (55); Bu sadece bir öğüttür; dileyen Allah'a giden yolu tutar, (56) dileyen kimse, Rabbine götürecektir bir yol benimser (57) Kur'an başka bir ayette insanın kendisine eğri ve doğru iki yolun gösterildiğini (58) Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verildiğini (59) beyan etmektedir.

(52) Haşr, 59/21

(53) Tür, 52/56-57

(55) İnsan, 76/3-4

(56) İnsan, 76/29

(57) İnsan, 76/39

(58) Beled, 90/10

(59) Şems, 91/8

İnsanın özünde, yapısında iyilik ve kötülük duyguları vardır. Bunlar Allah tarafından kendisine verilmiş, ancak; doğruyu seçmeye emrolunmuştur. Fakat zorlanmamıştır. Kur'an kişinin kendi kazandığı(yaptığı) iyilikler kendi lehine, kazandığı (yaptığı) kötülükler de kendi aleyhine (60) olduğunu gerçeği ifade eder.

I. İNSAN ANLAYIŞI

Kur'an önce insan'ın tam akıllı olmasını, doğruyu güzeli arayan akli selime sahip olmasını özellikle şart koşar ve kendisine inanan mü'minlerin akli selimde olduklarını ifade eder. Yer yer akli selime seslenerek insanları iyi olmaya teşvik eder. Kur'anda akli selim, daha çok "Ulü-l el bab" yani, "akıl sahipleri" şeklinde geçer.

Kur'an kendi mesajının ancak akıl sahiplerinin alabileceğini (61) , düşünen insanların ancak akıl sahibi bir varlık olduğunu (62) ve bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını (63) ifade eder.

Bir çok ayetlerde de ifade edildiği üzere; İslami anlamda insan, Rabbini, kainatı, tabiat olaylarını düşünmeli tefekkür etmeli ve aklını bu sahada harcamalıdır. Akıl, kötülük, hile, sömürü ve zulüm için kullanılmamalı tam aksine insanların saadetinde kullanılmalıdır.(64) Elmalılı M.Hamdi Yazır ifade ettiğine göre akıl, "akli selim" veya "ulü-l elbab" 'dan kastedilen "temiz ve tam akıllı" olmak (65)demek olduğunu söyleyerek insanın her türlü kötülükten kaçınması gerektiğini ifade eder.

İslami anlayışta insanlar (Mü'minler) öncelikle Allah'a Onun peygamberlerine, meleklerine, kitaplarına, gayba, ölümden sonraki hayata, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanırlar. Ve asla şüphe göstermezler (65)

(61) Bakara, 2/269

(62) A.Imran, 3/7

(63) Zümer, 39/9

(64)Yazır, "C.II." S.55

(75)Hucurat, 49/15

Mü'minler dünyada yaşar, çalışır, kazanır, geçimini sağlar, makam mevki sahibi olur hatta eğlenir, fakat bütün bunların geçici olduğunu, dünya hayatının süsü olduğunu bilir. Bu konuda ayetler inananları ikaz etmiştir.(66) Mü'minler bütün iş, hareket ve eylemlerinde sürekli öteki dünyayı hesaba katarak doğruya, güzele doğru kendini hizaya çeker. Bu durum kişiyi dünyaya egoist ve çıkarıcı gözlükten bakmaktan uzaklaştırıp iyi bir kul (topluma yararlı) olmaya iter. İslam hukukunda toplum menfaatlerinin önemi çok büyüktür. Toplum hakları Allah'ın hakları arasında mütalaa edilmiştir. Eğer bu konuda bir hak ihlali olmuşsa bunu af etme hakkı hiçbir kişi ve kuruma ait olmayıp mağdur olana bu hak verilmiştir. İslam hukukunda "Kul Hakkı" kavramı önemle durulan bir kavram olup ancak hakkı ihlal olan kişinin feragatı veya isteği doğrultusunda hakkına giren kişi o haktan kurtulabilir.(67)

Kur'an insana, insan davranışlarına , hareketlerine ve tutumlarına büyük önem verir. Kur'an-i Kerim'de " İnsan" ve "Mü'minun" surelerinin olması Kur'anın insana ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Kur'ana göre insanın nasıl olması gerektiğini maddeler halinde sıralarsak:

1) Gerek ferdi, gerekse toplumsal olsun mü'min kendisini yaratana karşı ibadetini dosdoğru, zamanında, aksatmadan, sürekli ve huşu içinde (samimiyetle) yapar.(68)

2) Mü'min erkekler ve Mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiyi emreder kötülükten alıkorlar.(69)

3)Mü'minler ahde sadık kalan kişilerdir. (70)

(66) Kasas, 28/60

(67)Debbağoğlu,40

(68) Kasas 28/60

(69) Bakara, 2/3

(70) Mü'minin, 23/2

4) Mü'minler herkeze karşı güvenilir, emanete hiyanetlik etmez, sözünün eridirler ve sözlerini yerine getirirler” (71)

5) Mü'minler boş, ehemmiyetsiz, manasız sözlerden ve fiillerden uzak olup onlardan yüz çevirirler.(72)

6) Mü'minler söylenen sözü dinler ve en güzeline tabi olurlar. Başkalarının görüşüne saygı duyar onların sözlerini dinler ve en doğrusuna tabi olmaktan korkmazlar.(73)

7) Birbirlerinin kardeşidirler ve aralarında bir çekişme olduğu zaman aralarını düzeltirler. (75)

8) İhtiyaç sahiplerine yardımda bulunurlar, mallarının bir kısmını zekat olarak verirler, iyilikte, güzellikte hayırda birbirleriyle yarışır. Cimrilik etmezler fakat israfçı da değiller, orta yollu, ikisi arasında bir denge konumundadırlar;(75) Mü'minler iyilikte dahi ifrat ve tefritten uzak olurlar.Ne israf edip kendilerini veya ailelerini mağdur ederler ne de cimrilik edip toplumu (muhtaçları) mağğdur edecek davranışlarda bulunurlar.

9) Mü'minler Zekatlarını verirler. (76) İslam Toplumu Batı toplumlarından ayıran en önemli özelliği onun Batı'daki gibi sınıflara sahip olmayan bir toplum oluşudur. Çünkü Hz. Peygamber mü'minler birbirlerini sevmekte ve merhamet etmekte bir vücut gibi olduklarını, onun herhangi bir uzvu rahatsızlandığı vakit,

(71) Rad, 13/20

(72) Meariç,70/32

(73) Zümer, 39/18

(74) Hucurat, 49/10

(75) Furkan,25/67

(76) Mü'minun, 23/4

diğer uzuvları da rahatsız olup onun için ıstırap çekeceğini beyan eder.(77)

11) Mü'minler hayırlı güzel işlerde birbirleriyle yarış ederler. O uğurda ileri geçmeye çalışırlar. (78)

12) Mü'minler Allah'tan başka bir kimseden korkmanın manasız olduğu, korkulması gereken varlığın yalnız Allah olduğu ve gerçek kurtuluşun burda olduğunu bilir, Allahahtan sakınılması gerektiği gibi (yani büyük bir ciddiyetle) sakınır ve O'nun rızasına uygun olarak hayatını tamamlamaya çalışır. (79)

13) Mü'minler bütün olaylara karşı alabileceği önlemleri önce alır, gereken gayreti sarfeder fakat sonrası için de Allah'a güvenir ve tevekkül eder. Mü'min hedeflediği bir gayeye ulaşmak için çalışır, uğraşır fakat sonuca ulaşmak Allah'ın takdiri olduğundan dolayı sonuç olumsuz olsa dahi çok üzülmez .Bu İslam'ın tevekkül anlayışıdır.(80)

14) Mü'minler hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri seçeneklerden hangisini seçeceklerini, iyi veya kötü amel (iş, eylem) yapma durumunda sürekli Allah'ın kendilerini gözettiğini, ondan korkulması gerektiğini, onun azabının şiddetli olduğunu bilmeleri zorunludur. Bundan dolayı doğruyu, güzeli tercih edip çok yüksek mükfatları alacağını düşünür.(81)

Ayetlerden de anlaşılacağı gibi Kur'an'ın istediği insan, gerek sosyal gerekse iktisadi eylem ve davranışlarında Allah korkusu ve rahmetinin ümidi daima üzerinde hisseder.

(77)Buhari, Edep, b.27

(78) Mü'minun, 23/61

(79) Ali İmran, 3/102

(80) Meariç, 70/28

(81) Meariç, 70/28

Kur'an'a göre, insan daima doğrunun iyiliğın yanında olup, onu bütün insanlığa yaymayı amaç edinmelidir. Yanlışın, kötülüğün ise şiddetle karşısında. Olmalıdır. (82)

İslami anlayışta insanın inanmayanların elde ettiğı maddi üstünlüğe gıpta edip, aşağılık duygusuna kapılmamaları belirtilir. Kur'an bu maddi kıymetlerin bir imtihan için verildiğini, dünya hayatına ilişkin ziynet ve debdebelere aldanmamak gerektiğini ve kurtuluşun onun emirlerine uyularak kazanılan rızıklarda olduğunu ifade eder.(83)

İslamda insan kanaatkar insandır. O, gerçek zenginliğı gönül zenginliğı olarak bilir.Çünkü Hz. Peygamber zenginliğın mal-mülk çokluğunda değil; ruh zenginliğinde olduğunu ifade etmiştir.(84)

(82) Ali İmran, 3/104

(83) Taha,20/31

(84)Buhari,K.Rikak,B.15

II. MÜLKİYET ANLAYIŞI

Kur'an ve hadisleri öngördüğü insan tipi; mal, mülk servet ve bütün ekonomik değerlerin mutlak sahibinin Allah olduğunu ve O'nun iradesiyle kendisine verildiğini öncelikle bilir. Bu değerleri de Allah'ın emir ve rızasına uygun şekilde kullanır. Kur'an-ı Kerim bu konuda tarihi bir hadiseyi anlatarak insanların dikkatini çeker. Hz. Musa döneminde yaşamış zenginliğiyle meşhur Karun'un hikayesini insanlığa ibret olsun için anlatır.

Kur'anda bu olay şöyle anlatılır: Karun, Hz. Musa'nın milletinden ama ona karşı azgınlıkta bulunmuş. Allah, anahtarlarını dahi güçlü bir topluluğun zor taşıyabileceği kadar vermiş. Milleti ona; böbürlenmemesi gerektiğini, Allah'ın ona verdiği şeylerde, ahiret yurdunu gözetmesi gerektiğini, ancak dünyadaki payını da unutmayıp Allah'ın ona yaptığı iyilik gibi, iyilik yapmasını ve yeryüzünde bozgunculuk istememesi gerektiğini söylemiş.

Karun ise: Bu servet ancak kendisinde mevcut olan bilgisinden ötürü kendisine verildiğini demiş. Halbuki Kur'an Allah'ın tarihte, ondan daha güçlü ve daha zengin olan nice nesilleri yok ettiğini bilip-bilmediğini sorar.

Kur'an, Karunun ihtişam içinde milletin karşısına çıktığında; dünya hayatını isteyenler: "Keşke Karun'a verildiği gibi bir varlık bize de verilseydi." dediklerini beyan eder.

Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise: "Size yazıklar olsun: Allah'ın mükafatı, inanıp yararlı iş işleyenler için daha iyidir. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir" demişler. Sonunda, O'nuda sarayının da yerin dibine geçtiğini beyan edilir.

Bu olay karşısında; daha dün onun yerinde olmayı dileyenler: "Demek Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletip bir ölçüye göre veriyor. Eğer Allah bize lütfetmemiş olsaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi, demek ki inkarcılar başarıya eremezler." demeye başlayıp pişman olduklarını beyan eder.

Kur'an bu olay karşısında insanlara, eğer bir iyilik getirirlerse, ona daha iyisi verileceği, kim de bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görecekleri (85) mesajını verir.

Mü'min, eğer Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden, böbürlenip onun rızasına uygun kullanmazsa Karun'un akibetinin kendi başına geleceğinden korkar. Kur'an-ı Kerim Karun'a özenen insanların durumuna karşı müminlerin tavrını, "bilgi sahibi, bilen tavrı" olarak taltif etmektedir.(86)

Kur'an insanların ellerinde bulunan mal ve mülkün Allah tarafından verildiği için hiç kimsenin çalışmasının ve kazancının boşa gitmeyeceğini, mutlaka kendilerine bir pay verileceğini söyler: Erkelere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay verileceğini (87), ancak, yaratılıştan birinin kabiliyeti, kazancı fazla, diğerinin eksik olması, aynı şekilde birine kazancına uygun olarak verildiği halde, diğer birine kazancından fazla verilmesi gibi yalnız Allah'ın vergisi olan özellikler, başlıbaşına Allah'ın iradesi olup, bunda kimsenin etkisi ve müdahale hakkı yoktur. Bunun için gerek erkek ve gerekse kadına yakışan, başkalarının payını temenni etmek değil, Allah'ın kendisine bağışladığı kabiliyet ve yeteneğe bağlı olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Bundan dolayı mü'min çalışıp, Allah'tan, Allah'ın lutuf ve ihsanından ister. Başkasının elindeki şeyleri temenni etmeyip, Allah'ın her şeyi bildiğini, bazılarının üstün kılınmasının Allah'ın iradesi dahilinde olduğunu bilir.(88) Demekki yasağın esas hedefi; hasetten, Allah'ın hükümlerine ve takdir ettiği şeylere itiraz etmekten men edip üstünlük ve ihsanın ve girilecek kıymetli yerin haset ve temenni ile değil, çalışma ile istenmesinin lazım gerektiğini hatırlatmaktadır. (89)

(85) Kasas, 28/76

(86)Kasas,28/98

(87) Nisa, 4/32

(88)Nisa, 4/33

(89)Yazır, "C.II,"S.255

İslam, Allah'ın mülkünden, hazinesinden, çalışarak, gayret sarfederek elde edilebileceğini söyler ve bunun için gayret ve çaba göstermeyi emreder. Kur'an namaz bitince yeryüzüne yayılmayı; Allah'ın lütfundan (hazinelerinden) rızık aranmasını emreder.(90)

Allah ve Rasülüne inanan insan, zenginliğin, malın, mülkün, ekonomik değerlerin bütününün Allah'tan geldiğini, onu iradesinin dışında bir gücün kendisine bu değerleri veremeyeceğini ve dolayısıyla yalnız gayret ve çabayla ondan isteyebileceğini bilir. (91) İnsanlardan kimi Rabblerinden vereceğini bu dünyada vermesini ister, fakat Kur'an, onların Ahirette artık bir payı olmadığını (92) beyan edilir; Onlardan kimileri de Rabblerinden dünyada da, ahirette de en hayırlısının, en güzelinin verilmesini isterler ki onlar kurtuluşa erenler olduğu beyan edilir.(93)

İslamda özel mülkiyet ve üretim araçlarına sahip olmanın belli bir sınırı vardır. Bu noktada Abdülmennan " servet içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın " (94) ayetinin buna delil olduğunu söyler. (95) M.Hamdi Yazır da bu ayetin fakir ve muhtaçlar korunmasının gereğine işaret eder.(96)

(90)Cum'a, 62/10

(91) Bakara, 2/212

(92) Bakara, 2/200

(93) Bakara, 2/201

(94) Hasr, 59/7

(95) Abdülmennan, S.74

(96)Yazır, " C.VII," S.497:Bu konuda Yazır şu görüşlere yer verir:

"Sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaması ve malın yalnız zenginler arasında dönen bir servet halinde kalmaması için ganimeti, tek başlarına alan ve iş başında bulunanlar arasında paylaşmayın da zikredildiği şekilde fakir ve ihtiyaç sahibi sınıflara da Allah için birer hisse verilir."

Yazır bu serveti (ganimeti) devletin (ulu-l-emr) taksim edebileceğini ifade eder:

"Bu ayetteki emirler gösteriyor ki, ganimetin hepsi Allah Teala tarafından Rasülüne havale edilmiştir. Zenginlere mahsus bir devlet olmaması için zikredildiği şekilde fakirlere de birer hisse verilecek onu taksim etmek dahi ayet gereğince Peygamber'e bırakılmıştır. Ülü'l-emre itaat da söz konusu ayetin getirdiği emirlerden olduğu için, buraya dahil olması gerekir. "

İslam bilginlerine göre özel mülkiyet bazen sınırlandırılabilir. Buna göre; zaruret hallerinde ferdi mülkiyete geçici olarak yeni sınırlar konulabilir. (97) İslam Tarihinde Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlar (Muhacirler) ile onu ağırlayan Medineli müslümanlar (Ensar) arasında kurulan kardeşlik, miraslarda pay vermeye varıncaya kadar ileri giden mülk bölüşümüne gidildiği (98) örneği verilir.

Müslüman için mal, mülk, servet güç sahibi olmak ve bu değerlerin vermiş olduğu bir gururla böbürlenmek için değil, onu en iyi bir şekilde toplum yararına yani Allah yolunda (fi sebilillah) harcama yapmak için kendisine verilmiş olan bir değer olduğuna inanır. Kur'an; Altın ve gümüşü (veya parayı) biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları onlara acı bir azabın beklediğini (99) beyan eder Aynı şekilde yine mal biriktirme yarışı (rekabeti) mal biriktirip tekrar tekrar sayma, o malın esiri olma da men edilmiştir. (100)

Aslında servet ve mal düşkünlüğü insanın içinde, doğasında var olduğu gerçeği Kur'an ve Hadislerde kabul edilmekle beraber, inanan kişinin bu hırsı meyl etmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Buhari, müslim ve diğer birçok hadis kitaplarında rivayet edilen bir hadise göre, insandaki bu duygu çok güzel tarif edilmektedir. "Ademoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha isterdi. Ademoğlunun kamını ancak toprak doyurur. Sonra Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder" (101)

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi mü'min için servet, mal ve mülk ne gurur ne onur ne de başkalarına bir baskı kurmak için değil, tam aksine tevazu'a ve

(97)Debbağoğlu, S.250

(98)Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, "C.VI.," Ankara, DİB.Yayınları, 1982,S.342

(99)Tevbe, 9/34,35

(100)Tekasür, 1/2/1,2

(101) Müslim, Zekat, 116,119

dayanışmaya katkı sağlamaya hizmet etmesi gerektiği ayette ifade edilir. (102)

Ekonomide zaman zaman yaşanan daralma (kıtık vs.), İslama göre insanların bir imtihan sürecinden geçmelerinden başka bir şey değildir. Kur'an-i Kerimde Allah Muhakkak insanları biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle imtihan edeceğini (103) beyan eder.

Özetleyecek olursak; dünyadaki bütün herşey mü'min için bir imtihan olduğunu söylemek mümkündür. " İnsanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koyalım diye yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık" (104) ayeti de mü'minlerin bütün hayatlarının bir imtihan esprisini olarak görmeleri gerektiğini vurgular.

.....

(102) Haşr, 59/7

(103) Bakara, 2/155

(104) Kehf, 18/7

III. İKTİSADİ ZİHNİYET

İslam inancında İnsanın, yaratıcısının halifesi olması en yüce yetki ve mevkidir. Bu yetki: Allahın iradesinden, kudret ve sıfatından ona bazı selahiyetler verilmesi, kendisine bağlı olunarak yarattıkları üzerinde (mesela toprağı işleme, doğal kaynakları üretime koşması gibi) bir takım kullanma yetkilerine sahip olması ve bu fiiliyatlarında da yaratıcısının hükümlerini bir vekil olarak icra edecek olmasıdır. (105)

Kur'an, Allahın meleklerle; yeryüzünde bir halife var edeceğini beyan edince Melekler; "orda bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve seni takdis ediyoruz" dediklerinde Allah meleklerle "şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim "(106) buyurmasıyla Meleklerin gerekçelerinin yanlış olduğunu beyan eder. İnsan vekillik (halife) yetkisini sorumsuzca, yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan akıtarak kullanamaz. İnsana bütün kainat emrine verilmiştir. Kainatla ki bütün imkanları en iyi şekilde, en doğru, şekilde kullanmak hakkı verilmiştir. (107)

A. ADALET

Kur'an-ı Kerim, adalet kavramı üzerinde sık sık durur. Gerek insanlar arasındaki anlaşmazlıklarda, gerek ticari hayatta, gerekse sosyal hayatta adaleten asla ayrılınmaması gerektiğı ayetlerde sık sık vurgulanır. Kur'an; Allah'ın insanlara adaleti emrettiğini (108) beyan ederek herkesin adil olmasını emreder. Çünkü adalet güzel bir vasıftır. Allah'ın bir sıfatı da adalettir.(109)

(105) Yazır, "C.I." S.258

(106) Bakara, 2/30

(107) Talak, 65/17

(108) Araf, 7/29

(109)Nisa, 4/58

Kur'an bir başka ayette inananlara, Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olunmasını emreder; Herhangi bir topluluğa olan öfke ile mü'minlerin adaletsizliğe sürüklenmemesi ve adil olunması gerektiğini aksi taktirde Allah'a karşı gelme ile aynı anlama geldiğini vurgular. (110)

Kur'an-ı Kerim, sosyal hayattaki dengesizliklerin giderilmesi için düşkünlere ekonomik yardımların yapılmasını adaletin bir gereği olarak görür. Allah adaleti, ihsanı ve arkabaya vermeyi emreder. (111)

Bir çok ayette de ticari hayatta adaletli olunması, ölçüyü, tartıyı doğru tutulması gerektiği vurgulanır. (112)

İslami anlayışta, mülk mutlak manada Allah'a aittir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da Allah'ındır (113) Yani Kur'ana göre insan herşeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu bilir. Sonra Allah'ın izni olmadan mal-mülk sahibi olunamayacağını bilir Allah dilediği kimsenin rızkını genişletir ve bir ölçüye göre verdiğini düşünür. (114)

Mülkün paylaşımında da inanan kişi adaletle emrolunduğunu bilir, kendi adalet anlayışına göre değil. İslam'ın koyduğu kurallara uyarak doğruluktan ayrılmaz. (115)

Kur'an sosyal adaletten ayrılarak haksızlık yapılmasına, rüşvet, iltimas, yolsuzluk, devlet mevkiinden menfaat sağlama v.s. gibi yollarla ekonomik kazançlar sağlanmasına da şiddetle karşı çıkar ve bütün bunları zulüm çerçevesi içinde görür. (116)

(110) Maid, 5/8

(111) Nahl, 16/90

(112) Hud, 11/84

(113) Ali İmran, 3/109

(114) Rad, 26

(115) Nisa, 4/13 13/5

(116) Bakara, 2/188

Ayetlerin işaret ettiği bir konu da gerçek adaletin insanların vicdanlarında olması gerektiği hususudur. Bu ayetle ilgili olarak Buhari ve Müslimde de geçen bir olayı H.Yazır tefsirinde zikreder. (117) Bir konuda anlaşmazlığa düşmüş iki kişi Hz.Peygamberin huzuruna muhakeme olmaya gelmişler. Hz.Peygamber buyurdu ki "Ben de sizin gibi bir insanım, siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz. Olabilir ki bir kısmınız delilini diğerinden eksik ifade eder, bende dilediğime göre hüküm veririm. Bundan dolayı her kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şeye hüküm verirsem ona bir ateş parçasını hüküm vermiş olurum. Bunun üzerine taraflardan ikisi de ağladılar ve herbiri "Benim hakkım arkadaşımın olsun" der. Resulullah da : " Haydi bakınız, araştırınız " (118) buyurur.

Kur'an sosyal adaleti bozan faize karşı, sosyal adaleti tesise yönelik olan zekatın yanındadır. Bu konu ilerde başka bir başlık altında inceleyeceğiz.

B. DAYANIŞMA

Kur'an rekabeti değil dayanışmayı öngörür. Ancak "Hayırda Yarış" vardır. Mal, mülk, güç elde etme yarışı (rekabeti) değil, insanların hayrına olacak (zekat vermek gibi) konularda yarış vardır. Bu yarış aslında dayanışmanın ta kendisidir.

Sosyal dayanışmayı sağlayan en büyük amil zekat müessesesidir. Çünkü zekat; geliri yüksek olanlardan geliri düşük olanlara bir gelir transferi yaparak sosyal tabakalaşmayı ve bu tabakalaşmadan doğabilecek çatışmaları önler. Onun yerine dayanışmayı ikame eder. Müfessir Er Razi zekatla ilgili ayetleri tefsir ederken Hz.Peygamberin "Namaz dinin direğidir, zekat İslam'ın köprüsüdür." hadisi ile açıklayarak geniş tafsilatlar vermektedir. (119)

(117) Yazır, " C.II.", S. 22

(118) Buhari, Mezalim, 16

(119) İmam Fahrüddin er Razi, Mefatih-ul Gayb Et Tefsirul Kebir, "C.II.", Beyrut, Dar-ul Kutub-il Alemiyye, 1990

Dayanışma öncelikle en yakınlardan başlanır. Giderek uzağa yani toplumun diğer katmanlarına doğru genişletilir. (120)

İslam, ictimai dayanışmayı keffaret kurumu ile de takviye etmiştir. Keffaret bazı görevleri yerine getiremeyen veya bazı yasaklanmış işleri yapan kişilerin izlemeleri gereken yollardır. Bu, öncelikle içinde bulunduğu durum sebebiyle psikolojik eziklik taşıyan müslümanın tekrar islam toplumuna kazandırılmasını, verdiği sadakayla nefsinin temizlemesini amaçlar. Örneğin yanlışlıkla bir mü'mini öldüren bir kimse öldürülenin ailesine verilen diyetten başka- yine bir köle azat edecek veya iki ay peşpeşe oruç tutacaktır.(121) Ettiği yeminden dönen kimse de on fakiri doyuracak veya giydirecek yahut da bir köle azat edecektir.(122)

İlk müslümanlar hala birer ictimai dayanışma örnekleridirler. Devlete malının hepsini veren Hz. Ebu Bekir yarısını veren Hz. Osman yamalı elbise giyen Hz. Ömer, ihtiyaç içinde olduğu halde devlet hazinesine elini sürmeyen Hz. Ali müslümanlar için örnek birer evlet büyükleridirler.(123)

İslam, ferdin toplumla, toplumun da fertle tamamlanmasını hedef alır.Devlet ise bu tamamlanışı düzenleyen ve toplumu hakka, doğruya ve güzele bağlayan müessesedir.(124)

İslami düşüncede insanlar sevdikleri şeyi sarf etmedikçe iyiliğe ulaşamazlar.(125) Mü'min için asıl olan maddi zenginliklerin Allah'ı anmaktan alı koymamasıdır.(126)

(120) Buhari, S. 348

(121) Nisa,4/92

(122) Maide 5/89

(123) Debbağoğlu,228

(124) Debbağoğlu,229

(125) Alu İmran, 3/921

(126) Munafikun 63/9-10

C.DUYARLILIK

Mü'min helal-haram ölçüsüne hayatın her alanında son derece riayet eder. Çünkü Kur'an bu hususta mü'minleri uyarır. Onlara; temiz ve helal olan şeylerden yemelerini, yararlı salih amel olacak işleri yapmalarını emreder. (127) Kur'an; haram-helal ölçülerini gözetmeyip haksızlıkla, rüşvet ve iltimasla kazanç temin edenleri, (128) yetimlerin, düşkünlerin mallarını haksız yere yiyenleri çılgın bir alevin bekleliğini (129) beyan eder.

Haram-helal konusunda Hz. Peygamber de birçok uyarılar, nasihatlar ve emirlerde bulunmuştur. Buna göre; çoluk-çocuğunun geçimini helalinden temine çalışan, Allah yolunda mücahede eden gibidir.(130) Namusu dairesinde helalinden dünyalık peşinde olan, şehidler derecesinde olup helal yemek yenmedikçe duaların kabul olmayacağı (131)rivayet edilir.

Gazali'ye göre mal, ya zati bakımdan haram olur yada vasfı bakımından (yani asli maddesi temiz olup kazanç bakımından haram) haram olan olur. Birinci tür mallara örnek olarak şarap, domuz eti v.b. verebiliriz. İkinci tür mallara yani vasfı bakımından haram olan mallar ise kendisi helal fakat onu gayr-i meşru yollarla, haksız olarak, gayr-i ahlaki olarak elde edilenlerdir.

Gazali helal yiyecekleri (gıda maddelerini) de üç kısma ayırır:

a) Madenler: Tuz ve benzer madenler, bunların zararlı olanlardan başka hiç birini yemek haram değildir.

(127) Mü'minun, 23/51

(128)Bakara,2/88

(129) Nisa , 4/10

(130) Gazali , C.II.S.234

(131) İbid , S.235

- b) Bitkiler : Akla ve hayata zararı dokunmayan hiçbir bitki de haram değildir.
- c) Hayvanat: Bunlar, bir kısmının yenmesi helal bir kısmının yenmesi haram olan (domuz eti gibi) hayvansal gıdalardır. (132)

Kur'an'a inanan insan helal-haram çizgisine riayet eder ve bunun sonucunda öldükten sonraki hayatta hesap vereceğini düşünür. Mü'min, gerçek tartının kıyamet gününde olduğunu tartıları ağır gelenler kurtulanlar olduğunu bildiği için (133) sosyal ve ticari münasebetlerinde doğru ve istikamet üzere olma konusunda duyarlıdır.

IV. EMEK

Emek, üretime dönük fiziki ve zihni çabaya denir. (134) Ancak İslamda emek manevi bir anlam ile birlikte daha geniş bir mana kazanır. Bu bakımdan emeğe baktığımızda "amel" veya " amel-i salih" ifadeleri Kur'an'da sık sık kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Amel-i Salih emeğin hem maddi hemde manevi boyutunu kapsar . (135)

Kur'an-ı Kerimde emeği yücelten, çalışma ile ilgili bir çok ayet vardır. Ona göre; İnsanın ancak çalışmasının karşılığı verileceği (136) beyan edilir. Yine; Ahiret kazancını isteyene kazancını artılacağı, dünya kazancının isteyene de ondan verileceği ama, ahirette bir payı bulunmayacağı (137) beyan edillir.

İslam insana sadece ahiret kazancına için çalışılmasını emretmez. Hem Dünya hem de Ahiret kazanına talip olmayı tavsiye eder. Buna talip olanların ise isteklerinin karşılanacağı müjdelenir.(138) Kur'an, kim dünya nimetini isterse ona ondan verileceğini kim de ahiret nimetini isterse ona ondan verileceğini ve şükredenlerin mükafatının verileceğini (139) beyan eder. Bir diğer ayette namaz bitince yeryüzüne dağılıp Allahın lütfundan rızık istenmesini tavsiye ederek hem ibadet hem de dünyalık geçimin birlikte olması gereğine işaret eder.(140)

(132) İbid, S.242

(133) Araf, 7/8

(134) Tabakoğlu, S.51

(135) İbid, S.52

(136) Necm, 53/39-40

(137) Şura, 42/20

(138) Bakara, 2/201-202

(139) Ali İmran, 3/145

(140) Cum'a, 62/10

Kur'an-ı Kerim, dünya hayatında işlerin işçi-işveren şeklinde cereyan etmesinin Allah'ın takdiri olduğuna ancak işverenin işçinin emeğinin hakkını vermesi gerektiğine dikkat çeker. Ona göre insanlar rızkın dağılımında kimileri diğerlerine üstün tutulmuştur. Üstün kılınanlar, emirleri altında bulunanların rızıklarını vermezlerse Allah'ın nimetini bile bile inkar anlamına geldiğini (141) beyan eder.

Emek konusunda Hz. Peygamberin hadisleri de bir hayli çoktur. Hz. Peygamber, kişinin yediği en helal lokma kendisinin kazancından olanıdır: (142) buyurarak insan'ın kendi el emeğinin kutsal olduğunu vurgular.

Hz. Peygamber kişinin kendi emeğiyle elde ettiği ile kendisi ve ailesinin geçiminde harcamasının da değerine işaret eder. Hz. Peygamber, kişi kendi el emeğiyle kazandığını, kendisi, ailesi ve çocukları için harcadığı malın sadaka olduğunu(143) vurgular.

Hz.Peygamber emeğin önemine vurgu yapmak için kendisinin çobanlık yaptığını anlatmıştır. (144) Diğer bir hadisinde de Hz. Zekeriyya (A.S.) ın da marangozluk yaptığını nakletmiştir. (145)

Hz.Peygamber uygulamalarında emek harcanmadan kazanç temin etme yollarını kapatmıştır. Buna örnek olarak sütü sağılmadan satılmak istenen hayvanlar için bu durumun insanları aldatma olduğunu ifade ederek yasakladığını (146) söyleyebiliriz. Faizin Kur'an ve hadislerde yasaklanmasının esas sebebi de emeksiz kazanç olmasındandır. Emeksiz kazançlardan biri de dilenmektir. Dilenmek Kur'an ve Hadislerde yasaklanmıştır. (147) Hz.Peygamber;ne varlıklı kişi ne de güçlü ve sağlam kişi için sadakanın helal olmadığını (148) buyurmaktadır. Hadistlerden de anlaşılacağı gibi islamda sadece dilenmeye karşı olunmuyor, aynı zamanda güçlü kuvvetli kimselerin mutlaka çalışmaları ve çalışmalarının (emek) karşılığını almaya özendirilmektedir.

(141) Nahl, 36/71

(142) İbn. Mace, "C.VI", S.97

(143) İbid, S. 98

(144) İbid, S.113

(145) İbid, S.111

(146) İbn. Mace, "C.VI," S.237

(147) Nisa, 4/32

(148) İbn. Mace, "C.V." S.179

Kapitalist ekonomide işçi- işveren arasındaki ilişkiler- menfaata dayanır. Yani menfaat birliği değil, menfaat çatışması vardır. İşveren karını maksimum seviyede tutabilecek bir düzeyde işçi ücretlerini belirlemek ister. Ücret fonu teorisine göre işverenin elinde işçiye ödeyebileceği bir fon vardır. Bu fon genel işçi sayısına bölünerek ücretler oluşur. (149) Dikkat edilirse işçinin sosyal durumunu dikkate alarak veya geçimlik bir ücret vermek gibi bir kaygı olmadan, kendi çıkarı gözüyle, işveren konuyu ele almaktadır. Böyle bir tavır içindeki işverene karşı da emek sahibi (işçi) kendi menfaatini düşünüp maksimum tatmine ulaşmak gayesiyle en yüksek ücreti talep edecektir. Bunun için işçi sendikalarına üye olacak, mücadele edip baskı kurmaya çalışacak, gerekirse üretimi aksatma pahasına işi bırakıp greve gidecektir. İşverende buna karşı olarak kontra tedbirler alıp işten atma ve lokavt gibi eylemlerle işçiye cevap verecektir.

Dikkat edilirse, kapitalist dünyada, işçi ile işveren arasında bir çatışma (menfaat çatışması) sözkonusudur. Halbuki İslam veya Kur'an ve hadisler genel sosyal hayatta ve işçi-işveren ilişkileri bakımından bir çatışma değil bir dayanışmayı emreder. Zira mal ve mülk de Allah'a aittir. (150), Cimrilik ve tamahla mal artmaz. Ancak Allah'ın izni olursa eşyaya ve mala sahip olunabilir. Mü'min bilir ki; Allah dilerse, insanın rızkı arttırılıp zengin olunabilir, Allah dilerse, insanın rızkı daraltılır.

İslami anlayışta ekonomik değerlere sahip olma, öncelikle, kulun kendi gayret ve çabası değil, Allah'ın insan üzerindeki iradesinden başka bir şey değildir.(151)

(149) Turanlı , S. 377

(150) Ali İmran, 3/109

(151) Rad, 13/26

1. İşveren Olarak

Öncelikle müslüman işveren, Allah'ın, "Yaptıklarınızdan elbet mes'ul olacaksınız" düsturuna tabi olarak bütün faaliyetlerini haram-helal çizgisi dahilinde yapmaya gayret eder. Kur'an, hiç kimse, kimsenin hakkını yememesi gerektiğini ifade ederken, yiyenleri de yedikleri şeyin ancak ateş olduğunu ve azaba çarptırılacağını söyler (152) Hz.Peygamber de helal kazanç peşinde koşmanın farz olduğunu ifade etmiştir. (153)

Mü'min işveren adil bir yönetim sergileyip işçiye hakkını vermede adaletten ve doğruluktan ayrılmaktan korkar. "İnsanlardan, kendileri bir şeyi ölçerek aldıkları zaman tam alan, ama onlara bir şeyi ölçüp tartarak verdiklerinde eksik tutan kimselerin, vay haline! Bunlar, büyük bir günde tekrar dirileceklerini sanmıyorlar mı? (154) " Allah rızıkda kiminizi diğerlerine üstün tutmuştur. Üstün kılınanlar emirleri altında bulunanların rızıklarını vermezler. Oysa rızıkta hepsi eşittir. Allah'ın nimetini bile bile inkar mı ediyorlar" (155) Kur'an adalet kavramının önemine vurgu yaparak işverenin kendi eli altında çalıştırdığı emek faktörüne hakkını vermesi gerektiğini (156) açıkça ifade eder. İslam düşüncesinde gelir dağılımdaki dengesizlik ilahi bir iradedir. Fakat yüksek gelir sahibi işverenler eliyle, ilahi iradenin düşük gelirliler lehine iyileştirme hakkını ve kudsiyetini aynı gelir sahibi işverenlere verilerek taltif edilmiştir.(155)

İnanan işveren, elde ettiği gelir ve servetin gerçek sahibinin Allah olduğuna, Allah dilerse servet ve gelirin artacağına, Allah dilerse azalacağına inanır. " Allah dilediği kimsenin rızıkını genişletir ve bir ölçüye göre verir..." (157)

İnanan işveren, gelir ve serveti için " Allah'ın hakkı" olarak nitelenenin, Toplumun hakkı (muhtaçlar için) olduğuna inanır. "Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver, elindekileri saçıp savurma" (158), "Yakınlığı olana, yoksula, yolda

(152) Nisa, 4/10

(153) Gazali, "C.II", S.234

(154) Mutaffifin, 83/1-5

(155) Nahl, 16/71

(156) Nisa, 4/58

(157) Rad, 13/26

(158) İsra, 17/26

kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızasını dileyenler için bu daha iyidir. İşte onlar saadete erenlerdir" (159) " Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi" (160) ayetleri toplumun, gelir ve servet sahipleri üzerinde hakkı olduğuna işaret etmektedir.

İşveren işçisine yapamayacağı ağır işler yüklemesi de men edilmiştir. "Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yük yükler... " (161) " ... Allah size kolaylık ister, zorluk istemez." (162) Allah'ın kullarına ağır yük yüklememesi, İslam inancına göre kişinin (idareci, işveren v.s.) diğer kişilere (işçi, personel vs.) ağır yük yüklememesini gerektirir.

Gerek işveren gerekse diğerleri için hile, aldatma, spekülatif kazançlar, vurgunculuk ve tekelci davranışlardan şiddetle kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır.(163)-

Mü'min işveren faizin haram olmasından dolayı ondan uzak dururken emredilen zekat ve diğer harcamalar da bulunur (164) . Faizin toplumsal barış üzerinde menfi, zekatın ise müspet etkisi olduğu konusunda önceki bölümde açıklamıştık. Burada tekrar uzunca değinmeyeceğiz.

Bir Mü'min olarak insan Kur'an ve Hadislerdeki İslam'ın bütün prensiplerine uyması gerektiği aşıkardır. Pek tabiidir ki inanan bir işverenin sözünü ettiğimiz bu prensiplerin yanında islamın diğer prensiplerine de uyması zorunludur. Aksi takdirde İslamdan adım adım uzaklaşır. İslamda iş hayatı batıdaki gibi sadece ekonomik gerekçeler ve ilişkiler şeklinde cereyan etmesi mümkün değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim bütün mü'minlerin kardeş olduğunu ve araları bozulduğunda ise diğer mü'min kardeşleri tarafından barıştırılması zorunluluğu yüklemiştir. (165)

(159) Rum, 30/38

(160) Zariat, 51/19

(161) Bakara, 2/286

(162) Bakara, 2/185

(163) Bakara, 2/254,254,261 İbn Maceh, " C.VI," S.367

(164) Bakara, 2/188

(165) Hucurat, 49/10

2. İşçi Olarak

Kur'an ve Hadislerden anlaşıldığı kadarıyla genel olarak insan veya işçi olarak insan hayatının her safhasında olduğu gibi işçi olarak çalışmasında, işverene karşı ilişkilerinde haram-helal ölçüsünü gözetir. (166) Hz. Peygamber kişinin maişet temininde helal olanın peşinde olunması gerektiğini ifade eder. (167)

Mü'min işçi helal olanın peşinden koşmasından dolayı, işveren, onun yaptığı işten dolayı memnundur. Çünkü Kur'an çalışmayı övmüş ve kişinin ancak çalışmasının karşılığını alabileceğini (168) söylemektedir. Hz. Peygamber de işçinin emeğinin değerini anlatmak için kendisinin çobanlık yaptığını övünerek anlatmıştır. (169)

Tarihte birçok peygamber geçimlerini bir meslek ifa ederek sağlamışlardır. Hz. Davud'un gömlek dokuduğu (170) Kur'an'da geçerken Zekeriyya (A.S.)'in marangozluk yaptığı (171) hadislerde geçmektedir. Yine Zulkarneyn (A.S.)'in bu günkü dille ifade edecek olduğumuzda kimya ilmi ile iştiğal ettiğini (172) Kur'an beyan etmektedir. Dolayısıyla mü'min işçi maişet temininden dolayı kendini küçük görmeyip aksine gurur duyar.

Mü'min işçinin islam'ın diğer bütün ahlak kurallarına uyma zorunluluğu vardır.(174)

(166) Mü'minun, 23/51

(167) Gazali, S.235

(168) Necm, 53/39-41

(169) İbn Maceh, "CVI", S.113

(170) Sebe, 34/10-11

(171) İbn Maceh, "CVI", S.111

(172) Bakara, 2/188

(173) Kehf, 18/94-96

(174) Zaim şu görüşleri ifade eder: " Müslüman adam işinde şu prensiple çalışır: Temizdir, görünüşü (kılık- kıyafeti) iyidir, geçimlidir, emir ve talimatları dinler, Tezcanlıdır. İşini sever, işini sonuna kadar yapar, işini kontrol eder ve düzeltir, işini tam yapar, süratli çalışır, temiz iş çıkarır, işbirliği yapar, tenkide açıktır. İşbaşında uygun şekilde hareket eder. Düzenli bir iş sırası takip eder, alet-techizat, hammadde ve malzemelere gerektiği gibi ihtimam eder, alet ve motorlu techizatı uygun şekilde kullanır

"Hammadde ve malzemeleri ekonomik şekilde kullanır, verimli çalışma metotlarını uygular, sağlık ve emniyet tedbirlerine riayet eder.

Mü'min işçi herşeye rağmen aldığı ücretten dolayı Allah'a şükreder. Çünkü bu Allah'ın bir imtihanıdır. "Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenlere müjdele" (175) "Rabbimiz: Şükrederseniz andolsun ki size karşılığını artıracayım; nankörlük ederseniz bilin ki azabım çok çetindir, diye bildirmişti." (176)

V. İHTİYAÇ VE TÜKETİM

İslamda Hz. Peygamber ve Kuran'a inanan kişiler, dengeli, mutedil, uyumlu, ılımlı ve hayırlı (iyi) işler yapan, adil, örnek alınacak kişi, kısaca vasat bir ümmet (topluluk) tir. (177)

Mü'min vasat ümmet olmanın gereği olarak aşırılıktan, negatif ve pozitif aşırılıktan (ifrat ve tefrit) uzak durur. Ne merhamet adına saçıp savurur ne de tasarruf adına hasis ve cimri olur. İki arasında denge bir noktada durur. "Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütünde açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olup açıkça kalırsın (178) ayetinde de anlaşılacağı gibi insanın tam bir orta, denge halinde olması gerektiği vurgulanıyor.

Kur'an İnsanların ürünleri topladığı zaman israf etmeden muhtaçlara da verilmesini (179) emreder; yakınra, düşkünlere, yolculara hakkını verirken eldekilerin saçıp savurulmamasını (180) emreder. Kur'an israf edip, saçıp savuranları şeytanların kardeşleri ve nankör olarak aşağılamıştır. (181) Yeyip-içime israf edilmedikçe müdahale edilmemiştir.(182)

Kur'an israfa karşı bu kadar sert olduğu gibi cimriliğe de çok sert ikazları vardır. Allah'ın bol nimetinden başkalarına verdiklerinde cimrilik edenleri, bunu kendileri için hayırlı olduğunu sanmamalarını, bilakis bu onların kötülüğüne olduğunu, çünkü cimrilik yaptıkları şey kıyamet günü boyunlarına dolanacağı (183) beyan edilir.

(175) Bakara, 2/155

(176) İbrahim, 14/7

(177) Bakara, 2/143

(178) İsrâ, 17/29

(179) Enâm, 6/141

(180) İsrâ, 17/26

(181) İsrâ, 17/27

(182) Asaf, 7/31

(183) Ali İmran, 3/180

Diğer bir ayette cimrilik yapanların ancak kendilerine cimrilik etmiş olacaklarını çünkü gerçek zengin, malı mülkü yaratan Allah'ın olduğu yaratılmışların ise fakir olduğu (184) ifade edilir.

Kur'an cimrilik edenlerin ve insanlara da cimrilik yapmalarını tavsiye edenlerin gerçek kazanca ulaşamayacaklarını söyler. (185)

Kur'an, şeytanın cimriliği emrettiğini; insanları fakirlikle korkutarak cimrilik yapmalarını telkin ettiğini (186) beyan eder. Ancak saadete mutluluğa ve huzura erecek olan kişilerin ise nefsinin tamahkarlığından korunabilmiş kimseler olduğu (187) zikredilir.

Batı İktisatçıları insan ihtiyaçlarının sınırsızlığından ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik kıt kaynaklardan bahsedip bu ikisinin idaresinin iktisadın konusu olduğunu söylerler. Acaba ihtiyaçlar gerçekten sınırsız mı ? Sınırsız ihtiyaçların giderilmesi, karşılanması aklen imkasızdır. Giderilmesi mümkün olmayan ihtiyaçlar ne kadar ihtiyaçtır? Örneğin insanın gıda maddelerine olan ihtiyacı insanın midesinin kapasitesiyle sınırlıdır. Marjinalistler " Azalan Marjinal Fayda Kanunu" nu ortaya koyarken bir noktadan sonra faydanın negatif olduğunu söylemeleri ihtiyaçların sınırlı olduğu kabulü bilinç altlarında gizlendiğini gösterir. Böylece neoklasiklerin ihtiyaçların sonsuzluğu görüşü ile marjinalistlerin bu anlayışı çelişir.

İhtiyaçların sonsuz olduğu anlayışı dünya üzerinde bir çok çevresel deformasyonlara da sebep olmuştur. Doğal denge hızla bozulmuş, bitki ve canlı türleri giderek yok olmuş. Bir kısmı da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1950 sonrası bu çevresel tahribatların insanoğlu tarafından daha çok farkına varılmasıyla çevrecilik hareketleri başlamıştır. Günümüzde çevreci hareketler birçok ülkede baskı gurubu olarak çevreye zarar veren üretimi durdurabilmişlerdir. Üretim aslında insan ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yapılır. Ancak herşeye rağmen (doğal denge, çevre tahribatına rağmen) üretim yapılması insan ihtiyaçlarının sonsuz olduğuna inanılmasından kaynaklanır. Dolayısıyla ihtiyaçların sonsuz olup olmadığı konusu tekrar ele almak insanlığa faydalı olacaktır.

(184) Muhammed,47/38

(185) Hadid,52/74

(186) Haşr,59/9

(187) Bakara,2/268

Kur'an ve hadislerde insan ihtiyaclarını sınırlayan birçok ayet ve hadisler vardır. Buna göre bir mü'min haram-helal dairesi içerisinde ihtiyaclarını sınırlı tutması gerekir.(187) Haram olan yiyecek ve içecekler, haram olan eğlence ve oyunlar, haram olan sosyal yaşantı biçimleri ve ilişkiler mü'minin ihtiyaç sınırları içine girmez. Çünkü mü'min haram olandan men edilmiştir.(188) Aksi takdirde İslam dairesinden yavaş yavaş uzaklaşılır.

Kur'an ve hadislerde insan ihtiyaclarını sınırlar altına alırken insanoğlunun nefsinin arzularının sınırsız olduğu kabul edilmektedir. " Yoksa insan her arzu ettiğine sahip mi olacaktır" ayeti insanın arzularının sınırsız olduğu ve insanın her arzusunun ilahi irade tarafından yerine gelmeyeceğini ifade eder. Hz. Peygamber de; " Ademoğlunun mal dolu iki vadisi olsa hiç şüphesiz üçüncüsünü de ister. Ademoğlunun karnını ancak toprak doyurur. Bununla beraber Allah da tevbe edenlerin tevbesini kabul eder" (190) ifadesi ile insan ihtiyaclarının sınırlı, nefsin arzularının sınırsız olduğunu vurgulamıştır.

İhtiyaclar değilde arzuların sınırsız olması insanların bu arzularının gelecek bir dünyada (Ahiret) karşılanabileceği ümidi doğurur. Mü'min bu arzularının Cennetle giderebileceğine inanır.(192)

İlgili ayetler mü'minlerin sahip olabileceği sınırsız arzularının ancak "cennet"de karşılanacağını gösterir.(193) Cennette sonsuz fayda, sonsuz tatmin ve ihtiyacların giderilmesi vardır. Bir noktada; tehir edilmiş tatmin ve arzular sözkonusudur.

Keynes'e göre tüketim gelirin bir fonksiyonudur; gelirler artıkça tüketim artar; marjinal tüketim katsayısının gelire çarpılması sonucu elde edilen miktar kadar ilave gelirden tüketilir. Böylece gelir ne kadar artarsa tüketim de o oranda sürekli

(187) İsra,17/32

(188) Maide,5/90

(190) Furkan,25/68

(192) Fussilet,31

(193) Tur,19

artar. Müslüman ise bu görüşe katılmaz. Çünkü müslümanın tüketim harcamaları Kur'an ve hadisler tarafından bir kısmı sınırlandırılmıştır.(194) Bundan dolayı müslümanların tüketim harcamalarını belirleyen tek faktör iktisadi bir unsur olan gelirden ibaret olmadığı, tüketim harcamalarının meta-ekonomik prensipler de önemlidir (195) Çünkü: Mü'min, haram olan yiyecek ve içeceklerde, kumar gibi haram harcamalarda,(196) gayri-meşru ahlak dışı yaşantıda bulunmaz. (197) Ayetlerden de anlaşılacağı üzere mü'minlerin harcama sahaları, İslamın meşruiyet çerçevesi ile sınırlandırılmıştır. Haram-helal ölçüsü ile mü'min davranışlarına ve harcamalarına yön verilmiştir.

Bir diğer konu; mü'min, harcama yaparken israfa kaçamaz. " Ey Adem oğulları! Yeyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah müsrifleri sevmez. (198)

Mü'min tüketici batı tüketici insan tipinde olduğu gibi "maksimum fayda ilkesine itibar etmez. Çünkü mü'min hem maddi isteklerini tatmin etmek hemde Allah'ın kendisine ihsan ettiği gelir ve servetten tasadduk ederek sonraki hayatını (ahiret hayatını) zenginleştirmek ister. Bu duruma Dr. Munzir Kehf "felah'ın maksimizasyonu" (199) olarak tanımlar.

(194) Debbağoğlu,S.257

(195) Zaim, S.106

(196) Maide, 5/90

(197) İsrâ, 17/32

(198) A'raf, 7/31

(199) Bu konuda Kehf şu görüşlere yer verir.

" Maksimizasyon veya sınırlı kaynaklarla en iyisini elde etmeye bir islami kavram olarak Peygamberimizin pek çok hadisi şerifinde işaret edilmiştir. Genellikle maksimizasyon fikri kıyamet inancı ve bu hayatın bir "deneme" olduğu düşüncesiyle ilgilidir. Maksimizasyon kavramı Peygamberimizin şu hadisi şerifinde açıkça ifade edilmiştir: Bir mü'min nihai sona, yani cennete ulaşmadıkça iyiliğin doyum noktasına asla ulaşamaz "

Munzir Kehf, "*İslam Toplumunda Tüketici Davranış*", *İş Hayatında İslam İnsanı*, S.159

VI. SERMAYE

Müslüman insanın geliri, ihtiyaçlarına harcama yaptıktan sonra bir kısmını tasarruf etmesi tabiidir. Ancak bu tasarrufu uzun süre elinde tutarsa (Bir yıl veya daha fazla) % 2,5 oranında zekat vermek zorundadır. (200) Kur'an'da altın, gümüş para v.s. biriktirme (201) men edilmiştir. Dr. Munzir Kehf bu parayı elde tutmanın cezası olarak yorumlar.(202)

Şu halde mü'min ya parasını elde tutarak zekat ödeyecek veya parasını atıl tutmayıp yatırıma yönlendirmiş olacaktır.

A. RİBA (FAİZ)

Riba; sosyal adaleti bozan, varlıklı olanları (sermaye sahiplerini) daha varlıklı kılan, yoksulu daha yoksul bırakan emeksiz bir kazançtır. Kur'an ve hadislerde ribaya şiddetle karşı çıkmıştır. İnsanlar kapitallerine kapital katmak için ribaya yeltenirler. Kur'an-ı Kerim ise gerçekte bunun bir artış olmadığını, aksine hakikatte bir azalış olduğunu ifade eder (203)

Zekat ise sosyal adaleti sağlayıcı bir etken, düşük gelirli olanların gelirini artıran, emeği teşvik eden, varlıklı olanlardan yoksullara yapılan bir gelir transferidir. Kur'ana göre zekatta bir gelir kaybı görünse bile hakikatte bir artış olduğu (203) beyan edilir.

(200) El İhtiyar, "C.I", S.99

(201) Tevbe, 9/34

(202)) " Zekat ister süs amacıyla ister üretim amacıyla bekletilmiş olsun atıl serveti cezalandırır. Bu etki tasarrufla yatırım arasındaki ilişkiyi sıkılaştırır ve ikisi arasındaki zaman boyutu sözkonusu olduğundan bu iki kararı birbirine yaklaştırır."

Munzir Kehf, S.163

(203) Rum, 30/39

Sosyal hayatta riba'nın birçok türünü görmek mümkündür. Ancak en belirgin vasfı emeksiz, gayri meşru ve gayri adil bir kazanç olmasıdır. Emeksiz, risksiz, gayri meşru, spekülâtif ve aldatarak elde edilen kazançların tümüne de riba denir.(204)

İslam dini temelde insanların barış içinde, kardeşçe, iyilik ve yardımlaşmaya dayalı bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Hz.Peygamber, Mekke'den Medineye hicret ettikten sonra manevi, ictimai ve insani maksatlarla muhacirlerle ensarı (Medineliler) kardeş ilan etmiştir. (205)

Her müslümanın sadaka vermesi gerekir. Sadaka vermeye gücü yetmezse çalışıp kazandıklarından vermesi gerekir. Buna da gücü yetmezse aciz ve sakatlara elinden gelen yardımda bulunur. Ona da gücü yetmezse hayırlı (iyi) işler yapar, kötülüklerden kaçınır, o da onun için bir sadakadır. (206) Demekki mü'min bir başkasına ekonomik faydasının nasıl dokunabileceğini araştırmalı yoksa "ondan nasıl ekonomik çıkar elde edebilirim"i hesaplamamalı. Bundan dolayıdır ki insanlar arasında iyiliği yok eden, dayanışmayı ortadan kaldıran, hırs ve tamahı artıran faiz, İslamın oluşturmak istediği "insan tipi"ne ters düşer.

Mü'min faizin bir artış olduğuna, iktisadi hayata katkı sağladığına inanmaz. Kur'an, insanların malları içinde artsın diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmayacağını beyan eder. (207) Mü'min sürekli dünya ve ahiret hayatında yaratıcısını gözönünde tutarak hayatını tanzim etmek zorunda olduğu için faize bir artış olarak bakamaz. Artışın gerçek amili Allah olduğunu bilir. O'nun rızası olmadan hiçbir şey mümkün olamayacağını bilir. Aksi davranışlarda bulunduğu kendisine bir musibet gelmesinden korkar (208)

(204)Tabakoğlu, S.68

(205) Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, "C.I.", İstanbul, Gonca Yayınevi, S.326

(206) Ömer Ziya Dağıstani, *Zübdetül Buhari Terçümesi*, "C.I.", İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1971, S.231

(207) Rum, 30/39

(208) Hadit, 57/22 Secde 32/21

Kur'an'ın faize bakışını kısaca maddeler halinde verelim.

1) Faiz Almak Haramdır.

Haram; bir şeyin kullar tarafından yapılmasına, Allah tarafından kesin olarak yasaklanmış olması demektir. Bir kimsenin faiz alması da Kur'an-ı Kerim'de kesin olarak yasaklanmıştır. Kur'an, inananların Allah'dan sakınıp faizden arta kalmış hesaptan vazgemelerini; böyle yapmazlarsa, bunun Allah'a ve Peygamberine karşı açılmış bir savaş olduğunu bilmelerini ister; Eğer tevbe ederlerse sermayelerinin olacağını, böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olacaklarını beyan eder. Ancak borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek gerekir. Çünkü borcu bağışlamak mü'min için daha hayırlıdır. Mü'min Allah'a döneceği ve sonra haksızlığa uğramadan herkesin kazancının kendisine eksiksiz verileceği günden korkar.(209) İslam bilgini Dahhak'ın naklettiğine göre İslam öncesi dönemde faizle alışveriş yapıldığı ancak insanlar müslüman olunca bu ayete uyararak faizi terkedip sadece anaparayla yetindikleri (210) rivayet etmiştir.

2) Faiz Alışverişi Gibi Değildir.

Kur'an faizle alışverişini birbirinden ayırır. Bu iki ifadeyi de birbiri ile karıştıranlara da şiddetle karşı çıkar. Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkacağını, bu onların, "Zaten alışveriş de faiz gibidir." demelerinin bir cezası olduğunu, oysa Allah alışverişini helal, faizi haram kıldığını (211) beyan eder. Alışveriş bir riske bağlı olup o riskten sonra ne kadar kar elde edileceği bilinmez. Piyasaya göre değişkenlik arz eder. Fakat faiz belli bir oranda tesbit edildiği için ne bir risk ne de bir değişkenlik sözkonusudur.

3) Faiz Haksız Bir Kazançtır.

Faiz; hakkı olmadığı halde bir başkasının hakkını yemek olduğundan haksız kazançtır. Bundan dolayı anaparadan sonrası haksız kazanç olduğundan hak sahibine iade edilmelidir. (212)

(209) Bakara, 2/278-281

(210) İmam Taberi, *Taberi Tefsiri*, Muhammed Ali es Sabuni ve Salih Ahmet Rıza, "C.I.", İstanbul, Yeni Neşriyat A.Ş., 1985, S.212.

(211) Bakara, 2/275

(212) Bakara, 2/188,278

Sosyal adaleti bozucu, kapital sahiplerinin gelirlerini artırıp yoksulları daha yoksul yapan faizin birçok zararları vardır. H.Yazır bakara süresinin 275. Ayetini tefsir ederken, haram kılınışının sebeplerini zikrederek zararlarını anlatır. Yazır, riba insanların malını karşılıksız olarak alınması gasbedilmesi olarak görür ve şu açıklamayı yapar. İnsanın malının kutsal oluşu, insana olan değerden kaynaklanır. Hz. Peygamberin hadisinde de ifade edilen “ İnsanın malının hürmeti (yani haksız yere alınmasının haramlığı) kanının hürmeti gibidir. “ (213) gerçeğine değinir. (214)

 (213) Ahmet b. Hambel, “C.I.”, S.446

(214) Yazır bu konuda şu açıklamayı yapar: “ Riba yalnızca insan'ın malını karşılık olarak almakla kalmayıp, karşılık adını vermek gibi bir ahlaksızlığı ve bir çeşit sahtekarlığı da içermektedir. Buna karşı gösterilen karşılıklı rızanın bir tarafı hakikatte rıza değil, bir hoşnutsuzluktur. Bundan dolayı bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin kalbindeki duygularda ne büyük farklılık vardır. Birisi en yüksek haz ve zevke erişmiş bir kalb olarak gayet ferah ve sevinçli olurken, diğeri malını çarptırmış bir zavallı durumunda ve acılar içindedir.

“ Riba cidden çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tutar. Bu durum, yüksek üretim yapmaya kabiliyetli birçok kimsenin çalışmalarından iş dünyasının mahrum kalmasına ve bundan dolayı da halkın genel çıkarlarının kesilmesine sebep olur.

“ Ribayı caiz görmek, zenginlere fakir fukaradan fazla bir mal çekmek imkanı başışlamak demektir ki, bu da Rahman ve Rahim olan Allah'ın rahmetine aykırı düşer. Bu sayılan bir kaç sebep bile; ribanın infaka, hayır denilen kamu yararına tes düştüğünü açıkça göstermeye yeter.

“ Bunların herbiri ribanın çirkin ve kötü bir şey olduğunu ifade eden zararlarını göstermekle beraber, Allah katındaki haramlığının hikmetini tam anlamıyla anlatmaya yine de yetmez. İhtimal ki ribanın bilinmeyen daha bir çok kötü yönleri vardır. Ribanın haram oluşunun asıl sebebi bunun ilahi nass ile sabit olmasıdır. “

Yazır, “C,II.” ,S.247

Gerek kredi şeklinde verilip geri ödenirken fazlasıyla ödenen riba (Riban-nesie) gerekse mübadeleyi eşitsizce yapmak suretiyle oluşan riba (Ribal-fadl) İslamda yasaklanmıştır. “Ey iman edenler katlanarak artan faizi yemeyiniz” (215) ayeti ve diğer ayetler “Riba'n- Nesie”yi yasakladığı gibi Hz. Peygamberin hadislerinde de “Riba'l Fadl” yasaklanmıştır. “Altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğday, arpaya mukabil arpa, hurmaya mukabil hurma, tuza mukabil tuz aynı evsafda, aynı ölçüde ve hemen mübadele edilmelidir. Fazlalaştırılan veya fazla isteyen ribaya sebep olmuş olur. Mübadele edilecek metalar farklı ise istediğiniz gibi mübadele edebilirsiniz” (216) buyurulmuştur. Pek tabiidir ki, “Ribal-fadl” e konu olan maddeler bunlarla sınırlı olmayıp her çeşit metalar için sözkonusudur.

Belirsizliğe dayanan yani ne olacağı pek bilinmeyen mübadele türü olan Bey'ul- Garar'da Hz. Peygamberin hadislerinde men edilmiştir. “Bey'ul - Garar” riba gibidir. Hz.Peygamber “ Elde mevcut olan bir şeyle mevcut olmayan bir şeyi mübadele etmeyin” (217) buyurmuştur. Bir diğer hadiste “ Kusuru açıklamadığı halde bir malı satan bir kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler devamlı ona lanet eder.” (218) ifade edilir. Yine Hz.Peygamber (bir nevi kumar olan çakıl taşı ile satışı) -” Bey-i hasatı”- da yasaklamıştır. (219)

Günümüzde faizin ekonomilerde cari olduğu gerçeği topyekün insanları etkilediği gibi mü'minleri de etkilediği bir vak'adır. Hz.Peygamber adeta günümüze işaret edercesine bütün toplumu etkileyen faiz salgınına dikkat çekmiştir. “ Andolsun, insanlar üzerine öyle bir an gelecekti, onlardan faiz yemeyen hiç kimse kalmayacaktır. Artık faiz yemeyen de faizin tozu konacaktır.(220).

(215) Ali İmran, 3/130

(216) Müslim, Müsakat, 80; Ebu Davut, Buyu 12

(217) Buhari, Şirket, 10

(218) İbn. Maceh, “C.VI”, S.243

(219) İbn. Maceh, “C.VI”, S. 174

(220) İbn. Maceh, “C.VII”, S. 306

Ancak Hz.Peygamber Rum suresi 39.ayete paralel olarak faizin gerçekte malı çoğaltmadığını ifade eder. (221)

B. ZEKAT

Sosyal dayanışmayı artıran, sosyal adaleti tesis eden, Sabahattin Zaim'in ifadesiyle "piramidin ortasını büyüten," (222) zenginden fakire gelir transferi olan zekatın sözlük anlamı; temizleme, bereketlenme ve çoğalma demektir. " Ey Muhammed! Malların bir kısmını, kendilerini temizleyip artıracak sadaka olarak al..." (223) Bu ayetde zekat kelimesi temizlenme manasına gelmektedir.

Istilahta ise; Allahü Teala'nın hakkı olarak ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere belirli mallardan çıkarılan miktara denir. (224) Zekat para ve benzerlerinden temel ihtiyaçların dışında belli bir nisaba (ölçü) ulaşmış, üzerinden bir yıl geçmişse, kırta bir oranında fakirlere verilmek üzere alınır. Tarım ürünlerinde ise oşür (onda bir) gibi bir orandan alınır.

Zekat İslamın beş şartından biridir. Akıllı, buluğa ulaşmış, (reşid, erginlik çağına basmış) hür müslümanlardan nisab miktarına ulaşmış mallardan bir kısmını zekat olarak vermesi farzdır.

Nisap Altın için 20 miskal (yaklaşık 85 gr), gümüş için 200 dirhem (yaklaşık 595 gram), nakitte bunlardan birine ulaşmış ise nisaba ulaşmış demektir. Nisaba, oturlan ev, ev eşyası, binek, mesleki aletler ve zaruri geçim maddeleri dahil değildir.

Zekat İslamın ilk emirlerindedir. İmandan sonra dinde, namazla zekat diğerlerinden önce farz kılınmıştır. (225) Kur'an mü'minlerin vasıflarını anlatırken bu noktaya dikkat çeker; Onların gaybe iman ettiklerini, namlarını kıldıklarını, kendilerine verilen rızıktan infak ettiklerini (226) ; Allah'dan korkan Mü'min sadece iman edip namaz kılmak gibi bedene ait ibadetlerle kalmaz mali ibadetlerde de

(221) İbn. Maceh , "C.VII", S.307
 (222) Zaim, S.93
 (223) Tevbe, 9/103
 (224) El İhtiyar, "C.I", S.99
 (225) Yazır, "Ç.I", S. 81
 (226) Bakara, 2/3

bulunur.(227)

Görüleceği gibi zekat İslamın en temel prensiplerinden biridir. İslam'ın ilk yıllarında " İkinci Akabe Bey'atı"nda Hz.Peygamber Medineli müslümanlardan söz aldığı konulardan biri de zekat vermeleri hakkındadır. (228)

İslamın beş temel esasından biri de zekat vermektir. Ekonomik durumu iyi olan bütün mü'minler zekat vermeleri Allah tarafından emredilmiş bir ibadettir. (229)

Kur'an, Şeytanın fakirlik ve yoksullukla insanları tehdit ederek zekat vermekten alıkoymaya çalıştığını (230) ifade ederek asıl Allah'ın ihsanının (varlığının) bol olduğunu ve Onun herşeyi ihata edip, herşeyi bildiğini vurgulayarak, insanları, Allahın emrettiği zekata çağırır. Mü'minler bu çağrıya uyarlar. Çünkü onlar, alış-verişin, dostluğun, şefaatin olmayacağı günün gelmesinden önce Allah'ın rızıklandığı şeylerden hayra sarfederler.(231)

(227) Yazır bu konuda şu görüşlere yer verir. " Dinin iman ile temeli atılıp, namaz ile direği dikildikten sonra, geçilecek bir geçidi var ki, zekat o geçidi geçirecek bir köprü olmak üzere kurulacaktır.

" Namaz bütün ibadetlerin asıl temsilcisidir.Zekat mali ibadetlerin asıl temsilcisidir. Hac bu iki değerın birleşmesidir. "

Yazır, "C.I", S.180

(228) Algül, "C.I", S. 262

(229) Bakara, 2/43

(230) Bakara, 2/268

(231) Bakara, 2/254

Kur'an ayetlerinde zekatın birçok yönü üzerinde durulmuştur. Bunları konularına göre sıralayalım.

Kur'ana göre namaz ve zekat önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Hz.İsa,(232) Hz. İsmail , (233) Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup (211) peygamberlerin kavimlerine de zekat farz kılındığını ifade edilerek zekatı bütün kavimler için çok önemli bir farz olduğu vurgulanmıştır. Ayetlere baktığımızda anlaşılacağı gibi Allah, namaz kılmayı ve zekat vermeyi müşterek bir vecibe olarak geçmiş toplumlara da farz kıldığı beyan ederek namaz gibi temel bir ibadetin hemen peşine zekat ibadetinin önemini vurgulandığı görülür.

Zekat veya sadaka hiçbir başka maksat gözetilmeden sadece Allah emrettiği için ve O'nun rızası için verilmelidir. Kur'an inananların Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarfeden kimse gibi, sadakalarını başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarılmaması gerektiğini beyan eder. Bu şekilde davrananların durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibi olduğu ve o kayanın üzerine bol yağmur yağdığında onu cascavlak bıraktığı gibi kazandıklarından hiç bir şey elde edemeyeceklerini beyan eder; Allah'ın rızasını kazanmak ve kalplerini sağlamlaştırmak için mallarını sarf edenlerin durumu ise, yüksekçe bir tepede bulunan, bol yağmur aldığında yemişlerini iki kat veren, bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibi olduğu beyan edilir.(235)

(232) Meryem , 19/31

(233) Meryem, 19/54-55

(234) Enbiya, 21/72-73

(235) Bakara, 2/264-265

Kur'an diğer bir ayette: Arınmak için malını veren, Allah'dan en çok sakınan kimse; cehennemden uzak tutulacağını beyan eder. Çünkü böyle davranan kişinin yaptığı iyiliği, birinden karşılık görmek için değil, ancak yüce Rabbinin hoşnutluğunu gözeterek yapmasından dolayı elbette Allah'ın kendisi de hoşnut olacağı beyan edilir.(236) Ayetlerden de anlaşıldığı üzere mü'min gelecekte bir çıkar görmek veya büyüklenmek için sadaka ve zekat vermez sadece Allah'a kul olmanın gereği olduğu için infakta bulunur.

Kur'an zekat veya sadaka verilirken köşe- bucakta kalmış, kullanılmaz hale gelmiş kısaca kendimize faydasız bulduğumuz mallardan zekat olarak verilmesine karşındır. Kur'an insanların kazandıklarının temizlerinden ve Allah'ın insanlara verdiklerinden sarf edip öğrenmeden, alamayacağınız pis şeyleri vermemeyi öğütler. Bir diğer ayette de Allah sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişilemeyeceğini ve her sarfedileniden şüphesiz Allah'ın bildiğini beyan eder. (237)

Kur'an sadece malın iyisinden zekat verilmesi gerektiği ile yetinmez. Aynı zamanda güzel malı güzel bir dille güzel bir hareketle hatta mümkünse gizli olarak verilmesini emreder. Mallarını Allah yolunda sarfedip sonra sarfettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve eza etmeyenlerin ecirleri rablerinin katında olduğunu ve onlara korkunun, üzüntünün olmadığını vurgulayarak güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eza gelen bir sadakadan daha iyi olduğu beyan edilir. (218) Ayetlerde de görüldüğu gibi Kur'an Allah için yapılacak olan harcamalar, fakiri veya yoksulu rahatsız edecek tarzda olmamalıdır. Aksi takdirde, küçültücü bir edayla verilen sadakanın, verilmemesi daha hayırlıdır.

(231) Leyl, 92/17-21

(232) Ali İmran, 3/92

(233) Bakara, 2/262-263

Tefsir alimleri de bu ayetlerde hayır, ihsanda bulunma ve sadaka vermeye teşvik edildiğini ifade etmişler, ancak hayır yaparken ihtiyaç sahiplerinin kalblerinin kırılmamasını, incitilmemesini, onlar üzerinde büyüklük taslanmamasını, gösteriştten kaçınılmasını şiddetle tavsiye etmişlerdir. (239)

Allah gerek fertlere gerekse toplumlara bazan darlık (ekonomik daralma) bazan genişlik verir. Kur'an insan'ın ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini, genişlikte ise azıtmaması gerektiğini söyler. Her iki durumda da herkes haline göre iyiliğe, sadakaya ve zekata yönelmelidir. "Kim ki Allah'a güzel bir ödünç verirse Allah da ona birçok katlarını öder. Allah darlık da verir, genişlik de. Hepiniz O'na döndürüleceksiniz" (240) buyurularak ekonomik daralma ya da genişlemenin amili, yaratıcısı Allah olduğunu, bu daralmayı ancak onun emirlerine tabi olmakla aşılabileceğini insanlara ikaz eder.

(239) Seyyit Kutup bu konuda şu açıklamayı yapar: "Sadaka alan kişi verenin karşısında zaaf ve noksanlık hissetmekte ve bu duygu, şuur altında yer ederek kendisini kin ve düşmanlık emareleri göstererek ondan daha üstün olduğunu kabul etmeye çalışmaktadır. Zira, hep veren kişinin karşısında kendisinin küçüldüğünü ve zaafını kabul etmektedir. Veren kişi de daima karşındakine karşı kendisinin üstünlüğünü izhar etmektedir. Bunun neticesi, sadakayı alan kişi karşındakine düşmanlık yapacak kadar nefsinin rencide edildiğini hissetmektedir.

" İslam bu problemi şu şekilde halletmiştir.Fertlerin gönülleride bulunan şeylerin Allah'ın ihsan ettiği rızıklar olduğu fikrini yerleştirerek bu probleme çare bulmuştur."

Seyit Kutup, "C.II", S. 83

(240) Bakara, 2/245

Kur'an, zekatı verilen malların artacağını, zekat vermemekle malların gerçekte artmayacağını ve şeytanın fakirlikle korkutarak cimriliği ve hayasızlığı emrettiğini beyan eder. (241) Bir ayette de sadaka veren erkek ve kadınlara Allah'a güzel bir takdimde bulunan kimseler gibi nitelenerek (242) Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumunun, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibi olup Allah dilediğine lütfundan kat kat vereceği beyan edilir. (243) Müfessir Hamdi Yazır bu ayette ifade edilen " kat kat" ın sadece Ahirete taallük etmediğini dünyaya da taallük ettiğini, özellikle tarım ürünlerinde bunu görmenin mümkün olduğunu ifade eder. (244) Müfessir Seyyit Kutup da sadaka veren kişiler için aslında veren olmadıklarını, verdikleri malın eksilmeyeceğini, aksine, ekonomik faaliyet süreci içerisinde çoğalarak geri döneceği (245) şeklinde yorumlar.

Sadaka vermekle malın eksilmeyeceğini söyleyen Kur'an, faiz almakla da malın çoğalmayacağını söyler. Kur'an, İnsanların, malları içinde artsın diye verilen herhangi bir faiz, Allah katında artmayacağı fakat Allah'ın rızasını dileyerek verilen herhangi bir sadaka böyle olmayıp sevaplarını (ve mallarını) kat kat artacağını (246) beyan eder.

Mü'minler zekatlarını açık veya gizli olarak, ihtiyaç sahiplerini incitmeden zekatlarını verirler. Kur'an, Zekat veya sadakanın açıktan verilirken diğerlerini teşvik edeceği için açıktan verilenleri över, fakat ihtiyaç sahiplerinin incinmemesini daha fazla önemseyerek gizli olarak verilen sadaka ve zekatın daha iyi olduğunu söyler. (247)

(241) Bakara, 2/268

(242) Hadit, 57/18

(243) Bakara, 2/261

(244) Yazır, "C.II", S. 192

(245) Seyyit Kutup, " C.II", S. 81

(246) Rum, 30/39

(247) Bakara, 2/271

Kur'an zenginlerin mallarından bir kısmının fakirlerin hakkı olduğunu söyler. Çünkü mal ve mülkün mutlak yaratıcısı Allah olduğundan onun mutlak tasarrufu da Allah'a aittir. Kur'anın mü'minlere pekçok yerde " Zekat veriniz " şeklinde emirleri vardır. Buna rağmen zekat'ın fakirlerin bir hakkı olduğu, diğer ayetlerde de zengin mü'minlerin mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hakkın var olduğu (248) vurgulanır.

Zekat farz bir ibadettir. Sadaka ve benzeri ibadetler ihtiyardır. Zekat mecburi bir ödeme olduğu için zenginlerin malı ve serveti üzerinde toplumun bir hakkı olarak ortaya çıkar (249) Aslında sadaka zekatı da ihtiya eden geniş bir kavramdır. Fakat mecburi olan sadakanın adı zekattır. Ayetlerde geçen, mü'minlerin mecburen vermek zorunda oldukları zekat fakirlerin hakkıdır.

Zekat verilmesi gerektiğini emreden Kur'an, kimlere verileceğini de kendisi sıralar. Buna göre zekat;

- 1- Fakirler (Yoksullar)
- 2- Miskinler (düşkün ve muhtaçlar)
- 3- Amilin (zekat toplayan kamu görevlileri)
- 4- Müllefe-tül Kulub (Kalpleri İslama ısındırılmak istenenler)
- 5- Rikab (Esaret ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve köleler)
- 6- Borcunu ödeyecek gücü olmayan borçlular.
- 7- Allah yolunda çalışıp, mücadele edenler,
- 8- Yolda kalmış yolculara (250) verilir.

(248) Zariat , 51/19

(249) Zaim, S.90

(250) Tevbe, 9/60

VII. TEŞEBBÜS

Kur'an ve hadislerin müslüman üzerindeki tesiri üzerine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Kur'an mü'minler için doğru yolu gösteren rehber bir kitaptır.(251) Hz.Peygambere itaat da Kur'ana inanmanın bir gereğidir. (252) Allah'a ve Resulüne itaatle mü'minler emroldukları için Kitab'a ve Sünnet'e bağlıdırlar. Çünkü Kur'an insanları inandık demekle bırakmaz. Mü'min insan, başı boş bırakılmış bir kişi değildir.(253) "İnsan başı boş bırakılacağını mı zannediyor?" (254) ayeti buna işaret eder. İnanan insan, hayatının bütününü sınırlayan veya yön gösteren Kitap (Kur'an)'a uyar. Kuşkusuz hayatın bütününün içinde iktisadi hayatın önemli ölçüde yeri vardır. Kur'an insanın başı boş bırakılmayacağını ifade ederken elbetteki iktisadi hayatı da içine aldığı söylemek mümkündür. Nitekim diğer bir ayette: "Mü'minler onlardır ki; Allah'a ve Resulüne inandılar, sonra şüphe etmediler. Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte doğru olanlar onlardır. " (255) ifade edilerek mü'minlerin bütün mallarını Allah'ın emrettiği şekilde, onun yolunda, onun rızasına uygun şekilde harcamaları gerektiğine işaret etmektedir.

Gerek sosyal, gerekse iktisadi hayatta insanın menfi, egoist ve " homo ecomomicus bir insan" tavrı içine girdiği bir gerçektir. Ancak, Kur'an'a inanan insan, bu gerçeğe inanmakla beraber, bu duygulardan da olabildiğince uzak durur. "Nefisler kıskançlığa meyyaldir." Eğer iyi davranır ve haksızlıktan sakınırsanız bilin ki, Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır." (256) " Deki: Rabbimin hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik edersiniz. Zaten insanlar pek cimridir".(257) " Kadınlara, oğullara, kantar kantar

(251) Bakara, S. 21

(252) Haşr, 59/7

(253) Yazır, "C.VIII", S.448

(254) Kıyamet, 75/36

(255) Hucurat, 49/15

(256) Nisa, 4/128

(257) İsra, 17/100

altın ve gümüşe, güzel cins atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır.” (258) ayetleri ile insanın bir homo-economicus yönü olduğu fakat bunun Allah katında muteber olmadığı açıklanır.

Müteşebbis, üretim faktörlerini belli bir organizasyon dahilinde birleştirerek mal ve hizmet üreten, bunu yaparken de kar ya da zarara katlanmak zorunda olan kişidir.(259) Üretim ise insan ihtiyaçlarını karşılamak için müteşebbis ve emek sahibinin birlikte yaptıkları faaliyetlere denir.

Kapitalist üretim sisteminde ihtiyaçlar sınırsız kabul edildiğinden müteşebbisler önce üretime yönelir. Sonra üretilen şeyleri pazarlamanın yollarını arar. Bunun için aşırı reklamcılıkla, özellikle kadın ve cinsellik istismar edilerek, bir nevi psikolojik baskıyla, tüketiciye ulaşmaya yönelir. Kapitalist ekonomilerde “üretim-tüketim” şeklinde özetleyebileceğimiz bir üretim anlayışı vardır. (260)

İslam üretim tarzı ise beslenme, barınma, giyinme, ulaşım ihtiyaçlarını yeterli olarak karşılamak hedefine yöneliktir. İslam “tüketim-üretim-tüketim” formülüyle özetleyebileceğimiz bir üretim tarzını benimser. Dolayısıyla üretim tarzında, ihtiyaç nedeniyle tüketim ilk saiktir. (261)

Kur’an-a inanan müteşebbis bu açıklamalara uymak zorundadır. Zira Kur’an temel gıda maddelerinden hangisinin yeyilip içileceğine bile karışmaktadır. (262) Bu nedenle mü’min haram yiyecekler ve içeceklerle ilgili bir üretim girişiminde bulunamaz.

İnanan bir müteşebbis insanlara en faydalı, en güzel olabilecek ihtiyaçları karşılamak için çaba sarfeder. (263) Ayrıca çalışkan, ve gayretlidir. Kur’an hem teşebbüsü teşvik eder hem de Allah’ı anmaktan (namazdan) uzak durulmasını her ikisini birlikte yapmayı emretmektedir.(264)

(259) Ali İmran, 3/14

(260) Rona Turanlı ve Tamer İşgüden, S.352

(261) Tabakoğlu, S.47

(262) Debbağoğlu, S.253

(263) Bakara, 2/57, 173, Maide 5/90

(264) Bakara, 2/200- 201

(246) Cum’a, 62/10

Bu ilkeler dahilinde Kur'an'a göre müteşebbisi tanımlarsak şunu söylememiz mümkündür. Müteşebbis; üretim faktörlerini belli bir organizasyon dahilinde birleştirerek Kur'an'ın hoş gördüğü mal ve hizmetleri üreten, bunu yaparken de Allah'ın emir ve yasaklarını gözetemeyen, kar ve zarara katlanmak zorunda olan kişidir.

SONUÇ :

Klasik Batı iktisadi düşüncesinin oluşturduğu sembol adamın (homo-ecomomicus) menfaat duygusuyla egoizmi herşeyin üstünde tutarak karını maksimum yapmaya çalıştığını ifade etmiştik. Sosyalist (Komünist) iktisadi düşüncesinin oluşturmağa çalıştığı homos socius sembol adamı homo-ecomomicus sembol adamına alternatif olarak ortaya çıkmıştır; Bu homo-ecomomicusun tersine menfaat ve hırs duygularından arınmış devlete ve topluma bütün gücüyle hizmet etmeyi amaç edinmiş bir insan tipidir. Ancak bu tanım teoriden öteye gidememiştir. Haddi zatında Marksizm ve Sosyalizm (Komünizm), ilahi ve dini olanı yani maneviyatı inkar etmesiyle bilinir. Böylesine menfaat ve hırs duygularından arınmış maneviyatsız bir insanın olması bir muamma olarak kalmıştır.

Gerek kapitalizm, gerekse sosyalizm materyalist, maddeci bir dünya görüşüne sahip olduklarından iktisadi düşüncede oluşturdukları insap tipi, maddi güdülerle davranışlarını ve faaliyetlerini düzenleyen bir "iktisadi" adam türüdür.

Kur'an ve Hadislerin öngördüğü insan tipinde ise insanın; menfaatını sevdiğini, mala, mülke, gelire, servete düşkün olduğu ve ona tamah ettiği gerçeği kabul edilmektedir. Ancak bütün bunları mü'minin aşması, baki kalacak yararlı işler, ameller yapması ve hayırda (iyilikte) koşması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Aksi taktirde dünya ve ahirette cezaya çarptırılacağı tehdidinde bulunulmuştur.

Mü'min, içinde var olan maddi güdülerini dikkate alarak manevi güdülerle (vicdan, akl-ı selim) harmanlayıp vasat bir insan olmaya çalışarak ikisi arasındaki muvazaneyi sağlar.

Günümüzde mü'minlerin dikkate değer bir kısmı, yaşadıkları bazı çevre ve diğer sebeplerden dolayı Kur'an ve Hadislerin öngördüğü insan, tipinden uzaklaştığı, görülen bir vakıadır. Kur'an ve hadislerden uzaklaşıldıkça islam insan tipinden homo-economicus bir insan tipine yaklaşması doğaldır.

Kur'an-ı Kerim, mü'minlerin bu sorununu ancak ilim ve salih amelle (iyi ve yararlı işler) aşılabileceğini belirtir. Kur'an-ı Kerim bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığını ve

ancak akıl sahiplerinin öğüt kabul ederceğini beyan ederek insanları bilgiye önem vermeye çağırmıştır.

Kur'anda insanlar, ancak iman edipte salih ameller (iyi ve yararlı işler) işleyip hakkı tavsiye ettikleri müddet, mü'minlerin gerçekte kurtuluşa ereceklirini ifade ederek nasıl bir insan profili çizmesi gerektiği vurgulamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülmannan, Muhammed, İslam Ekonomi Toplumunun Kuruluşu, çev. Ahmet Saidoğlu, İstanbul, Fikir yayınları 1989.
- Algül, Hüseyin, İslam Tarihi, İstanbul Gonca yayınevi, 1991
- Aykan, Recep, Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'an'ı Kerim Fihristi, Birinci Baskı, İstanbul, Pınar yayınları 1997
- Balcı, Yusuf İslamda çalışma ilişkileri, der. Müsiad Araştırma Raporları - 9, "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları. S.113-127
- Çapra, M.Ömer, İslam Ekonomi Sistemi, çev. Fahit Kurtulmuş, İstanbul, Fikir Yayınları, 1970
- El-Cezviyye, İbn Kayyum, Zad-ül Mead, çev. Muzaffer Can, İstanbul, Cantaş Yayınları, 1990
- Dağıstani, Ömer Ziya, Zübdet-ül Buhari Tercümesi, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1971
- Davutoğlu, Ahmet , Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1983
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Tecrid-i Sarih Tercemesi, Sayı: 123-1, Ankara, 1982
- Debbağoğlu, Ahmet, İslam İktisadına Giriş, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990
- Ebu's Suud, Mahmud, İslam İktisadının Esasları, çev. Ali ÖZEK, İstanbul Hisar Yayınevi, 1983
- Ahmed b.Hambel, El müsned, İstanbul Çağrı Yayınları, 1982
- Hamidullah, Muhammed, Modern İktisat ve İslam, çev. Salih Tuğ ve Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul Yağmur Yayınları, 1969
- Hatipoğlu, Haydar, Sünen-i İbn Maceh Terceme ve Şerhi, İstanbul Kahraman Yayınları, 1983
- Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, Ankara, TDVY No: 116, 1996
- Kehf, Münzır İslami firmalardan örgütsel davranış der. Müsiad Araştırma Raporları " Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları.", S. 155-169
- Kutup, Seyyid, Fizilal-il Kur'an, İstanbul, Hikmet Yayınları.
-"..... .."..... İslamda Sosyal Adalet, çev. Yaşar Tunagör ve M.Adnan Mansur, İstanbul Çağaloğlu Yayınları,

Wally, M.Met İslami bir firmanın davranışsal modeli, der. Müsiad Araştırma Raporları - 9 (Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları.), S.133-140

el-Musuli'l Hanefi, Abdullah b. Mahmud.b. Mevdud, el-İhtiyar Lit-ta'lili'l Muhtar, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991

b.Nebi, Malik, Ekonomi Dünyasında Müslüman, İstanbul,

er Razi, Fahrudin, Nefatih-ul Gayb, Beyrut - Lübnan, Darü'l-Kütübü'l-Alemiyye, 1990

Sadr, M.Bakr, İslam Ekonomi Doktrini, Çev. Mehmet Keskin ve Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yayınları, 1979

Suruç, Salih, Peygamberimizin Hayatı, İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş., 1998

Tabakoğlu, Ahmed, İslam ve Ekonomik Hayat, Ankara, DİB Yay. No: 275, 1996

Taberi, Muhammed Cerir, Taberi Tefsiri, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Ümit Yayıncılık, 1995

Telegani, Mahmut, İslam ve Mülkiyet, Çev. Ahmed Saidoğlu, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1989

Et Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra es sünen, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981

Udeh, Abdülkadir, İslamda Mal ve İdare, Çev. Durmuş Ali Kayapınar, Konya, Sebati Basımevi, 1977

Upper, Claudia Reid, Gazali'nin "İnsan Doğası" Hakkındaki Düşünceleri, The Muslim world, 1961 Der: Musiad Araş Raporları. - 9, S. 85-89

Wright, P. İslami Firmalardan Örgütsel Davranış, Der: Müsiad Araştırma Raporları, - 9, "İş Hayatında İslam İnsanı", S. 143-153

Yazır, M.Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, sadeleştiren İsmail Karaçam v.d, İstanbul, Zaman Yayınları.

Yeniçeri, Celal, İslam İktisadının Esasları, İstanbul, Şamil Yayınları, 1980

Zaim, Sabahattin, İslam- İnsan Ekonomi, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1995

....."....."Ekonomik Hayatta Müsliman İnsanın Tutum ve Davranışları, der. Müsiad Araştırma Raporları -9, " İş Hayatında İslam İnsanı" , İstanbul, S.101-111

Ebu Zehra, Muhammed, İslamda Sosyal Dayanışma, Çev. Ethem R.Fıçlalı ve Osman Keskiöglü, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1985